

THE WORD ‘TEGIN ~ TEKIN’ IN TURKIC LANGUAGES AND ‘TEKIN CULT’ IN OLD TURKIC BELIEFS

TÜRK DİLLERİNDE ‘TEĞİN ~ TEKİN’ SÖZCÜĞÜ VE ESKİ TÜRK İNANÇLARINDA ‘TEKİN KÜLTÜ’

Adem AYDEMİR¹

Abstract

Words of a language defines the plot, not just a set of symbols was established bringing together voices that speak that language reflects the tradition of oral and written elements of society, the world of concepts, should be considered as a mirror of the material and spiritual culture. In this respect, words, in terms of both culture and language is essential. Words in the language or languages have survived outside factors, lost; forgotten words have a value. These are sound in the course of the language, structure, shifts in meaning, but liberalization of society and no place in the life of the individual assets of the language did not mention the fact that although the existence of such deleted. Some words continue living with their undertaken figurative meanings. Additionally, symbolic dimensions of the texts and beliefs gaining special value in the oral literature comprising some mystery. Turkology as a discipline engages in research on not only Turkish languages but also the history, origins, religious beliefs, material and moral cultural aspects as well as the socioeconomic composition of Turkish peoples. Although linguistics and psychology are different disciplines, the common ground they share is quite vast. Thus, in psychology the words of uncanny (tekinsiz) and safe (tekin) are not ordinary words. However in this article have been emphasized on ‘tekin cult’ in Old Turkish beliefs with the word ‘teg > tek’ particle and its derivatives word ‘tegin ~ tekin’ in Turkish Language. The word ‘tegin ~ tekin’ has not been examined by researchers in details, and it has only been mentioned in some grammar books, articles and dictionaries. Therefore, in order to clarify this word, some determinations on the word ‘tegin ~ tekin’ have been made.

Keywords: Turkish language, Old Turkish beliefs, Word ‘Tegin ~ tekin’, Tekin cult.

Özet

Bir dilin örgüsünü oluşturan sözcükler, sadece birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler olarak değil, o dili konuşan toplumların sözlü ve yazılı geleneğini yansıtan öğeler, kavramlar dünyası, maddi ve manevî kültürünün bir aynası olarak düşünülmelidir. Bu açıdan sözcükler, hem kültür hem de dil tarihi bakımından önemlidir. Yaşamlarını sürdüren sözcükler kadar dil içi ya da dil dışı etkenlerle yitirilen, unutulmuş sözcüklerin de bir değeri vardır. Bunlar; dilin tarihi seyri içinde ses, yapı, anlam değişmelerine uğrasa da, toplumun ve bireyin yaşamında yeri kalmadı gibi görülse de aslında varlıkları o dilin söz varlığından silinmez. Bazı sözcükler yüklendikleri mecaz anlamlarla da yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca günümüze gelirken sözlü edebiyat içinde değer bulan metinlerin ve inançların simgesel boyutu gizemi de içinde barındırmaktadır. Bir disiplin olarak Türkoloji, sadece Türk dilinin araştırılmasını değil, aynı zamanda Türk halklarının tarihini, menşeyini, dinî inançlarını, maddi-manevî kültürünü ve sosyoekonomik yapısını araştırmayı da kapsamaktadır. Dilbilimi ile psikoloji farklı disiplinler olmalarına rağmen kesiştikleri ortak alan bir hayli geniştir. Nitekim psikolojide ‘tekin’ ve ‘tekinsiz’ sözleri sıradan sözler değildir. Ancak bu çalışmada Türk dilinde ‘teg > tek’ sözcüğü ve ondan türeyen ‘tegin ~ tekin’ sözcüğü ile eski Türk inançlarında ‘tekin kültü’ üzerinde durulmuştur. ‘Tegin ~ tekin’ sözcüğü, araştırmacılar tarafından ayrıntılı olarak incelenmemiş; birkaç gramer kitabı, makale ve sözlüğün dışında bu sözcüğe değinilmemiştir. Bu amaçla ‘tegin ~ tekin’ sözcüğü üzerine tespitler yapılarak bu sözcüğe açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Eski Türk inançları, ‘Tegin ~ tekin’ sözcüğü, Tekin kültü.

¹ Öğretmen, MEB., e-posta: adem.aydemir@hotmail.com

GİRİŞ

Avrupa'da tekin ve tekinsiz meselesi psikoloji ve psikanaliz bakımından daha 20. asır başlarında Ernst Anton Jentsch (Jentsch, 1995: 1-16) ve Sigmund Freud (Freud, 1955: 217-252) tarafından ele alınmış ve sistemleştirilmiştir. Konunun mütehassısları tekin olayında, tanımlılık, emniyet, endişesizlik gibi unsurlar esas iken, tekinsizi sağlayan unsurların ise karanlık, sessizlik, yalnızlık ve yabancılık olduğunu savunurlar. Tekinsizlik unsurlarının bilinçdışı korkunun birincil alanını belirlediğini, bu yüzden ana rahminin hem en tekin hem de en tekinsiz yer olarak görüldüğünü ileri sürer. Ana rahminin karanlığına ve sessizliğine, yalnızlık duygusunu ilk defa burada yaşamış olmasına rağmen, insanoğlunun tekinsizlik unsurlarından korkması ya da bunların karşısında kaygı duyması, tekinsizliğin tanıdık ile tanıdık olmayan arasında gidip gelen anlamı ile açıklanabilir.

Bazı kültür sözcüklerinin kökenini ve anlamını gramer kitapları veya etimoloji sözlükleri marifetiyle çözümlenebilmek mümkün değildir. Türkçenin mecazlar dili olduğu, bir sözün kullanım yerine göre birçok anlamı içinde barındırdığı, bu durumun inceleme ve araştırmalarda zamanla farklı görüşleri ortaya çıkardığını nazara almak gerekmektedir. 'Tekin kültürü'nü ve anlamını düşünmeden kullandığımız 'tekin' sözünün eski Türk inançları ile ilgili olduğuna şüphe yoktur. İnsan cemiyetinin en medeni ve en gelişmiş olduğunu iddia eden fertlerinin bile, binlerce senelik bir âdeti, inanmayı ve etnografya maddelerini kendileriyle beraber yaşattıklarını görebiliriz. Türk mitolojisinin karanlık sayfaları, Türk dilinin kelime hazinesinde ve Türk halk geleneklerinde saklı bulunmaktadır. Günlük hayatta kullandığımız birçok sözcük vardır ki tarih öncelerinin derin karanlıklarında kaybolan inançları, yaşayış ve sosyal şartların kalıntıları hâlinde günümüze kadar sürüklenerek gelmiştir. Zaman geçtikçe inançların, sosyal şartların, yaşayış ve üretim tarzlarının değişmesine uygun olarak sosyal münasebetlerin ve inanç yeni şekiller almasına rağmen eski sözcükler yeni şartlara ve çevreye göre yeni anlamlar alarak yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla bazı sözcüklerin menşeiini ortaya koyabilmek için eski insanın inançlarını, hassasiyetlerini ve yaşam tarzını nazara almak gerekmektedir.

Biz 'tekin' ve 'tekinsiz' olayını psikoloji ve psikanaliz bakımdan irdelemeğe konumumuz itibarıyla mezun olmadığımızdan, konunun bu cihetini psikolog ve psikanalistlere havale ettik. Diğer yandan konumuz Türk onomastiğinde isim veya unvan olarak çok rastlanan 'tekin' sözü de değildir. Maksudumuz Türk dili ve Eski Türk inançlarında 'tekin' sözcüğünü ve 'Tekin kültürü'nü irdelemektir. Türk dili, Türk din tarihi ve Türk halkbilimi literatüründe bu konu zamanımıza kadar ele alınmış bir konu değildir. Ertan Esli, "Eski Türkçe ve Eski Türk Kültürü Açısından İnanç Sistemlerine Bağlı Kült İsimleri" adlı çalışmasında dinî inançlara bağlı kült isimlerini ve bu isimlerin etimolojisini incelemiş ise de 'Umay kültürü', 'Plasenta kültürü' veya 'Tekin kültürü'nden bahsetmemiştir (Esli, 2012: 401-411). Âdem Aydemir, 2014 yılında yayımlanan "Divanü Lügati't-Türk'e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket" adlı çalışmasında, DLT'de geçen 'teginî' sözüne Oğuzların niçin kızmış olabileceğinden bahsederken; "İslâm öncesi Türk inançlarının bakiyesi olduğunda şüphe olmayan ve hakkında hiçbir inceleme bulunmayan 'tegi ~ tiki' tabusu gerçekten tetkike değer enteresan bir konudur" (Aydemir, 2014: 20) diyor. Bizim fikrimize göre bu 'tekin > tiki > tegî' sözü ve onunla bağlı olan sözcükler eski Türk kültürünü araştırırken gerçekten dikkate değer bir konu teşkil edecektir. Bununla beraber, biz makalemizde 'tegin ~ tekin' sözünün mahiyetini ve bunun atalar kültürü, ölümler kültürü ve animizm ile alakalı olup olmadığını izah ettiğimiz iddiasında değiliz; maksudumuz, bu meseleyi birtakım malzeme ve mülâhazalarımızla birlikte Türkologların ve hususiyile de halkbilimcilerinin nazarına sunmaktan ibarettir.

Günümüz ölçünlü dilde kullandığımız 'tekin' sözcüğünün aslı; insanların doğarken birlikte getirdiği 'eş'i yani 'tek'idir. 'Eş' sözcüğü; birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri, benzeri, karı kocadan her biri, hayat arkadaşı, refik, refika ve 'plasenta' anlamındadır. İtiraf etmemiz gerekirse, Türk folkloru ve inançlarında bu zamana kadar üzerinde durulmamış ve hatta adlandırılmamış bir 'Tekin kültürü' olduğunu bilmemize rağmen bunun aslında çok eski 'Umay kültürü'nün bireyselleşmiş ve diğer bazı kültürlerle karışmış bir alt versiyonu olduğunu sonradan fark ettik. A. İnan, daha 1926 yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası'nda 'Umay İlahesi Hakkında' adlı bir makale neşretmişti (İnan, 1998: 397-399); bu makale son defa M. Kemalolu tarafından yeniden düzenlenerek neşredilmiştir (Kemalolu, 2013: 97-101). Burada ele alınan 'Umay'ı Yakutların 'ije kul' adını verdikleri 'eş ruh' ile kıyaslamak mümkündür (İnan, 1998: 458-461). S. Eker aynen şöyle diyor: "Umay/Homā/Homāy (krş. Yun. Phoenix): Yazılarda iki yerde geçen 'doğurganlık tanrıçası' karşılığındaki dini

mitolojik 'umay' terimi ile Firdevsî'nin Şehnâmesi'nde Behram Çubin'in kızı Homây ve Türk-İran-İslâm mitolojisinde çok yükseklerden uçma özelliğine sahip huma/hüma kuşu arasında bağlantı bulunup bulunmadığı tartışmalıdır" (Eker, 2011: 327). Geybullayev & Rızayeva'ya göre ise; bazı araştırmacıların bu tanrıçayı köken olarak İran halklarına bağlamaları kesinlikle doğru değildir (Geybullayev & Rızayeva, 1999: 217). S. Gömeç, Türk dünyasının yaygın motifi olan 'Umay'ın çok eski çağlarda yaşamış bir Türk kadın kahramanın bulanık hatırası olabileceğini gündeme getirmiştir (Gömeç, 1989: 277-281). Ş. İbraev de daha ilgi çekici bir yaklaşımla: "Türk boylarının mitlerinde yerin sahibi olarak kadın Tanrı Umay'ın gösterilmesi (belki de eski inançlara göre Tanrı ve Umay karı koca olarak düşünülüyordu) göğü erkek, yeri dişi olarak düşünmek vb. düşünceler dünya yüzünde birçok halkın inançlarında mevcuttur" (İbraev, 2005: 354) diyor. 'Umay kültürü'nün menşei ne olursa olsun bu ruh çok eski devirlerden beri Türklerde milli bir kült olmuştur. Bu kült Türk toplumunda derin izler bırakmıştır. Rus Türkolog G. V. Dlujnevskeya, "Kudırge Kayası' Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış" adlı makalesinde Eski Türk ikonografisinde 'Umay' görünümünü ele almıştır (Dlujnevskeya, 1996: 235-240). Türk toplumlarında 'Umay' adının genel yaygınlığına rağmen, bu ad Türk olmayan Sibiryaya yerli halklarının etkisiyle 'Ayusit' biçimine dönüşmüştür (Küçük, 2013: 116 vd; Duranlı, 2015: 15). Günümüz Türk kültürlerinde 'Umay' inancının izleri zaman içinde kısıtlanmış anlamından dolayı daha çok kadınların kullandıkları eşya ve nesnelere bulunur (Avşar, 2012: 1-24). 'Umay' sözcüğünü zikreden Kâşgarlı Mahmud, onu 'plasenta' olarak tercüme etmektedir (DLT I: 123). Nitekim 'Umay' gerçekten böyle bir işlevi yerine getirmektedir. Plasenta ile yakın ilişki içinde olan 'Umay'; yeni doğmuş olanları korumakta ve belki de bir doğurganlık tanrıçasının, hatta bir ana tanrıçanın işlevini karşılamaktadır (Kayabaşı 2016: 220-228).

Bu çalışmada üzerinde durduğumuz 'plasenta' ya da diğer deyişle 'eş ruh ~ Umay ~ tekin'; 'dölülle dölyatağını birbirine birleştiren, doğum sırasında çocuktan sonra çıkan; halk arasında çocukla eş tutulan, bu nedenle çocuğun yazgısını, karakterini, gelecekteki işini etkileyeceği inancıyla birtakım geleneksel ve büyüsel işlemlerden geçirilen zar' olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bedenın şeklini alan ve ona hareket sağlayan ruha enerji ve sinerji sağlayan mefhum Altay Türk inancında 'ilâh olmayan, ruh' anlamında 'Teneridegi' (ATS: 174) yani (plasenta ~ eş)'tir.

Bu çalışmamızda 'tekin' sözcüğünün kökü olan *teg*, *teg-* ~ *tek* ve *tek-* ile başlayan bütün sözcükleri inceleyerek anlamca ilişkili olabilecek türevleri tespit etmek istedik. Ancak ifade etmek gerekir ki eldeki verilerin, yapı bakımından *teg*, *tæg*, *tig*, *tek*, *tè:g*, *teg-* vd. şekillerde müşterek bir noktayı işaret edip etmedikleri tartışmalıdır.

Teg ~ Tek Sözcüğü ve Türevleri

Bedene canlılık veren ve bedenın şeklini alan ruhun 'eş'i, aynen diğer eş gibi tasavvur edilmekle beraber, tamamen serbest, daha enerjik ve ondan yeğdir. 'Eş ruh' bedene ve ruha refakat ve muvafakat eder.

Tek: "Benzetme kelimesi. 'Ol andağ tek: O, onculayın, ona benzer" (DLT III: 155). Tek: "Gibi" (DLT I: 353, 354, 490, 497; TS-V: 3785). Tek: "... olarak ...gibi. Biz haripler saga tegin tugul dep; Biz garipler, senin gibi değiliz" (KBLS: 50). Daha Yenisey Yazıtlarında 'teg-: to reach' anlamıyla görülen 'teg' edatı ve bu edatla eski Türk yazıtlarında kurulmuş cümleler araştırma konusu yapılmıştır (Aydın, 2006: 66-68).

Tek: "Soyu, ceddî, dedeleri" (KATS: 269). Tegi: "Esası, kökü" (KATS: 269). Tigi: "Öteki" (KS-II: 736). Tëgi: "Akraba" (EUTS: 151) < Tëgi+n: "Akraba" (KBS-II: 876). Tek: "Hızlı" (KTS: 268). Tek: "Boşuna, karşılıksız, neticesiz. Tek cürdi: Hiç kimseye dokunmadan yürüdü" (KATS: 269).

"*t'ëk'i (~ -k-): separate, solitary: Mong. *çig; Turk. *tëk; Jpn. *tinkáp-. PMong. *çig separately: WMong. *çig*, *çi* *çig*; Kh. *çig*. PTurk. **tëk 1 odd 2 only, solitary 3 understanding nothing 4 zero 5 vain, in vain: OTurk. *tek* 2 (OUygh.); Karakh. *tek* 2 (MK, KB); Tur. *tek* 1, 2; Gag. *tek* 1, 2; Az. *tak* 1, 2; Turkm. *täk* 1, 2; MTurk. *tek* 2 (Sangl.); Krm. *tek* 2; Tat. *tik* 2; Bashk. *tik* 2; Kirgh. *tek* 5; Kaz. *tek* 2; KBalk. *tegaran* 2; KKalp. *tegin* 2; Kum. *tek* 2; Nogh. *tek* 2; Khak. *tik* 3; Shr. *tek* 5; Tv. *tik* 3, *tek* 3, 4. Turk. > Mong. Khalkha *teg* 'zero', Kalm. *Teg* 'kurz, niedrig.'" (EDAL: 1413).

Täg: "Gleichwie, tıpkısı, aynısı" (TTI-42, 52, 97). Tëg: "Gleichwie" (TT-İ: 502). Teg: "Gibi" (AY: 113). Te:g: "like" (EDPT: 475). Tek: "Tek, bir tek, aynı, yalnız, bilakis, iken, ise de, fakat" (KB: 3365, 3998, 4586; AH: LXL; KE-II: 619; KTS: 268; Gabain, 2007: 298). Tegi: "... -e kadar, krş. Degi, degin, deyin, tigi, tigin" (KTS: 268). Teg-: "Hissesine düşmek, nasip olmak" (KTS: 268).

Teg: "Gibi" (Tekin, 2010: 172; Gabain, 2007: 298, KB dizin: 1239; EUTS: 151; AH: LXL; KE-I: 614). Dey: "Gibi" (CC: 151). Kibi: "Gibi" (CC: 127).

"Kişi kirmedük ilke kirse kalı
Kelin teg bolur er ağın teg til"

'Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.' (KB: 494)

Teki: "Gibi" (KBS-II: 875). Tági ~ tági:n: "Kadar. *Kırk yılka tegin bay çıgay tüzlinür*. At the end of forty years rich and poor will be equal. Kırk yıla değin zengin, yoksul bir olur. Ya ölümle veya zamanın değişmesiyle zengin, yoksul kırk yıla değin dümdüz olur" (DLT I: 349; EDPT: 478).

Tégi: "Kadar" (EUTS: 151). Tegi: "Kadar, değin, dek" (AY: 113). Tegi: "Kadar, dek, değin" (Tekin, 2010: 172; Gabain, 2007: 298; KB dizin: 1240; KE-II: 616). Tegü: "Kadar, dek" (DLT III: 237). Teğrü: "Kadar" (KE-II: 618). Dergi: "Kadar" (CC: 123).

Değin: "Değin, kadar' OT. tegin < teg-in 'instrumental' ~ Çağ. tegin" (KBS-I: 271).

Eski ve Orta Türkçe metinlerde /η/ ~ /g/ değişkenliği bilinen bir olgudur (Ağca, 2012: 69-82). Teng: "Denk, akran, ögür. Bu sözden alınarak *'tenğ tuş: denk, eş, küfuv'* denir" (DLT III: 355). Teng: "Denk, aynı, eşit" (CC: 151). Teñ: "Denk, aynı, eş" (ATS: 174). Teng: "Denk" (AH: LXL). Teñdü: "Eşit, aynı olan, denklik" (ATS: 174).

Plasenta ~ Umay ~ Eş ve Tekin

Eski cemiyetlerin hemen hepsinde ruh, vücudun şeklinde tasavvur edilmiştir. Kâşgarlı'nın 'Umay: Son' hakkında verdiği malûmat ilgi çekicidir. Kâşgarlı, 'Umay':

Umay: "Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna 'çocuğun ana karnında eşi' denir. Şu savda da gelmiştir: 'umayka tapırsa oğul bolur. Birisi buna hizmet ederse çocuk sahibi olur'. Kadınlar sonu uğur sayar." (DLT I: 123) şeklinde açıklıyor. Clauson'a göre, 'Umay' Persçe 'Humây'ın bozulmuş biçimidir. Clauson ayrıca; "Placenta, afterbirth' also used as the name of the (only?) Turkish goddess, whose particular function was to look after women and children, possibly because this, object was supposed to have magic qualities." (EDPT: 164/5) bilgisini verir.

Kâşgarlı bir Türk-İslâm âlimi olarak 'umay/ plasenta' kültürünü unutturma çabasını bilerek göstermektedir. Ancak 'umayka tapırsa oğul bolur' demekten de kaçınmamıştır.

Umay sözcüğü Altay grubu dillerin hemen hepsinde yakın imlâ ve 'omu- *umu-: to lay eggs, offspring, descendant, grandchild' anlamlarında yer almıştır (EDAL: 1498).

Kâşgarlı 'eş' sözcüğünü; 'eş, arkadaş. Genç kadından eşi bulunan kimseye 'eşliğ' denir' şeklinde tanımladıktan sonra eski bir Türk şiirinden bir dörtlük naklediyor:

"Anıñ ışın küçürdüm
Eşin yeme kaçurdum
Ölüm otın içürdüm
İçti bolup yüzi türü"

"Onun işini bitirdim, arkadaşını da kaçırDIM. Ölüm ağsını içirdim, yüzünü buruşturarak içti. Öldürerek onun işini bitirdim ve eşini kaçırDIM. Ölüm ilacıyla suvardım; yüzünü buruşturarak içti. Bununla 'ölümü tattırdım' demek istiyor" (DLT I: 47).

É:ş: "Eş, zevce, arkadaş" (KE-II: 211). É:ş: "Eş, arkadaş, dost" (EUTS: 51). Eş: "Arkadaş, yoldaş, eş, karı, emsal, çiftin biri" (ATS: 85). "Companion, comrade', with some special applications like 'spouse" (EDPT: 253-254). Eş: "Karı ve kocadan her biri. Arkadaş, dobt, yar. Nazır, benzer, şerik" (TS-III: 1553). *PTürk*. "*âl friend, companion, mate: OTürk. eš (Orkh., OUygh.); Karakh. eš (MK); Tur. eš; MTürk. eš (Sangl.); Tv. eš; Tof. eš; Chuv. jš 'family.'" (EDAL: 1121). Fakat bu dörtlükte geçen eş; 'eş, dost, arkadaş' anlamındaki 'eş' değildir. Türk tefekküründe, herkesin cinler taifesinden bir eşi bulunmaktadır. Kâşgarlı'nın naklettiği eski Türk şiirindeki 'eş' kelimesini izahı ve naklettiği parçadaki 'eş', genç kadından olan arkadaş anlamında değil; ölen kişinin dünyaya gelirken birlikte getirdiği 'eşi' yani 'tekin > tek'idir.

Kâşgarlı, 'cin' demek olan 'çuw' hakkında bilgi verirken:

Çuw: "Türkler şuna inanırlar ki: iki bölük birbiriyle çarpıştığı zaman bu iki bölüğün vilâyetlerinde oturan cinler dahi kendi vilâyetlerinin halkını kollamak için çarpışırlar. Cinlerden hangi taraf yenerse onlardan yana çıktığı vilâyet halkı da yener. Geceleyin bu

cinlerden hangisi kaçarsa onların bulunduğu vilâyetin hakani da kaçar. Türk askerleri geceleyin cinlerin attıkları oktan korunmak için çadırlarına saklanırlar. Bu Türkler arasında yaygındır” (DLT III: 225) diyor. Clauson aynen aktarıyor: *Civi*: “The single *kasra* under the word might belong either to tine c- or to the -v- possibly an Iranian 1. -w- with an initial dental converted to an affricate, cf. Iranian *daeva* ‘demon’. *Civi*: ‘The word for a class of demons’ The Turks assert that when two communities fight one another, before the battle the demons which inhabit the territories of these two communities fight one another furiously on behalf of the Human owners of the two territories; and whichever of them wins, the victory goes to the owner of that territory on the next day; and whichever of them is defeated on that night, defeat comes to the ruler of the community of the territory inhabited by that class of demons. On the night before the encounter the Turkish armies hide cover from injuries by the arrows of these demons. This is well known among them. DLT’de geçen bu ‘*çwi*’ sözcüğü hapax legomenon bir veridir (EDPT: 394).

Buradaki ‘*çwi*’nin bizim üzerinde durduğumuz ‘*plasenta/ eş ruh, tekin*’ ile doğrudan bir ilişkisinin olup olmadığı tartışılabilir. Ancak ‘*eş ruh*’ün başkalarının tasarrufuna girebileceğine dair bazı emareler vardır. Budraç: “Yabaku büyüklerinden birinin adı. Bekeç Arslan Tigin gününde Müslümanların eline tutsak düşen adamdır” (DLT I: 452). Kâşgarlı’nın verdiği bilgiye göre, tahminen 1040 veya 1041 yılında müşrik Büke Budraç komutasındaki Yabakular ve müttefiklerinin 700.000 kişilik ordusu ile Karahanlılardan Bekeç Arslan Tigin komutasındaki 40.000 kişilik Müslüman ordu arasında bir savaş cereyan etmişti. Devamını Kâşgarlı şöyle anlatıyor:

Büke: “Ejderha, büyük yılan. Yabakuların en büyüğüne olduğu gibi yiğitlere de bu ad verilir ve Büke Budraç denir. Ulu Tanrı bunu yedi yüz bin askeri olduğu halde Müslümanlardan Arslan Tekin Gazi’nin kırk bin askeriyle yapılan bir çarpışmada bozguna uğrattı. Mahmut der ki: Ben, bu savaşta bulunmuş olanlardan sordum ve kâfirler çok oldukları halde nasıl kaçtı, dedim. Biz de buna şaşırдық, tutsak olan gâvurlara sorduk ve onlara bu kadar çok olduğunuz halde niçin yenildiniz, dedik. Cevap olarak, davullar çalınıp, borular ötmeğe başladığı zaman başımızın ucunda yeşil bir dağ gördük. Bu dağ göğü kapatmıştı. Dağdan bir takım kapılar açıldı. O kapılardan bize cehennem ateşini yağdırdılar. Biz bundan korktuk. Böylece bizi yendiniz dediler. Ben de bu, Tanrı esenleyesi Yalavaçımızın Müslümanlara bırakmış olduğu mucizelerdendir, dedim” (DLT III: 227).

Savaş esnasında Müslümanların yardımına yeşil sarıklı, yeşil ya da beyaz giysili ruhanî varlıkların yetişmesi menkıbelerde sık rastladığımız motiflerdendir. Kâşgarlı’nın naklettiği efsanede ruhanî kişiler değil ama yeşil renkli, düşmanın üzerine ateş yağdıran dağdan söz edilmektedir. Eski Türk inancında dağın koruyucu ruhu inancından da izler taşıyan bu menkıbedeki Müslüman ve gayr-i Müslim tarafların isimleri dikkat çekicidir. Burada ateş püsküren ‘*dağ*’, adı zaten ‘*ejderha*’ anlamında ‘*Büke*’ olan Büke Budraç’ın ‘*eş ruh*’udur. Kâşgarlı’nın naklettiği yukarıdaki dörtlükte geçtiği gibi kahramanın ‘*eş ruh*’u kaçırılmış ve savaştan sonra Büke Budraç öldürülmüştür. Nitekim iptidai Altay kavimleri arasında seyahat etmiş olan Rus Türkolog ve etnografyacı Potapov, bu kavimlerin diniyatı hakkında bilgi verirken ‘*Umay tutarga*’ yani ‘*Umay*’ın kaçırılması’ olayından bahseder. Buna göre, ‘*Umay*’ı kaçırılan kişinin ‘*Umay*’ı şamanlar tarafından geri getirilmezse ‘*Umay*’ı kaçırılan kişi ölmektedir (Potapov, 1996: 220 vd).

Kab ~ Kep ~ Kib, Gibi ve Tekin Sözcüğü

Yukarıda ‘*eş ~ plasenta ~ umay ve tekin*’ bahsinde geçtiği üzere, doğum olayında üç unsur vardır. Bunlar, beden ve bedene canlılık veren ve onun şeklini alan ruh ile beden kalıbına girmemiş veya bedeni tecelli etmemiş olan ‘*eş ruh*’tur.

Kap: “Kap, zarf, torba” (DLT III: 146). Kap: “Anası karnında çocuğun içerisinde bulunduğu torba. Bu, çocukla beraber doğar; böyle olursa o çocuk uğurlu sayılır ve ‘*kaplığ ogul*’ denir.” (DLT III: 146). Kab: “Kabuk, kılıf, muhafaza” (KTS: 121). ka:b: “Ka:blğ ogul: Ka:b ‘a kinsman’, metaphorically” (EDPT: 578).

PTürk. “*Kâp 1 sack 2 to surround: Karakh. *qap* 1 (MK); Tur. *kap* 1; Gag. *qap* 1; Az. *gab*; Turkm. *gâp* 1, *gâba*- 2; MTürk. *qap* 1 (MA, IM), *qaba*- ‘to besiege’; Uzb. *qap* 1; Uygh. *qap* 1, dial. *qaba*- 2; Krm. *qap* 1; Tat. *qap* 1; Bashk. *qap* 1; Kirgh. *qap* 1; Kaz. *qap* 1; KBalk. *qap* 1; KKalp. *qap* 1; Kum. *qap* 1; Nogh. *qap* 1; SUygh. *qap* 1; Khak. *xap* 1; Shr. *qap* 1; Oyr. *qap* 1; Tv. *xap* 1; Tof. *qap/b*- 1; Yak. *xappar*” (EDAL: 646).

Burada Türkçede ‘*kapı*’ ve ‘*eşik*’ (Atmaca & Adzhumerova, 2010: 23-45) sözlerinin ne kadar manidar olduğu da kendiliğinden tahakkuk ediyor.

Kip-kibi'nin edatlık işlevinden ve benzerlik anlamından ilk bahseden Kâşgarlı Mahmud'dur. Kâşgarlı, Divanü Lûgati't-Türk'te iki tane *kip* kelimesi izah eder. *Kip*: "Kalıp. Herhangi bir şeyin kalıbı. *Kerpiç kipi*: kerpiç kalıbı" (DLT III: 119). *Kip*: "Benzer, öğür. Oğuzca. 'Bu er anıñ kipi' denir ki, 'bu adam onun gibidir, onun öğürüdür' demektir" (DLT III: 119). *Kib*: "Misal" (Gabain, 2007: 281). *Ki:b (g-)*: "Originally 'mound, model' in a concrete sence in Oğuz it early acpuired the metaph. Meaning 'likeness, resemblance' and with the Poss. Suff. -I: *kibi*: (gibi) came to be used as a Postposition meaning 'like'. *Kerpiç ki:bi*: A brick mould', *Bu: er anıñ ki:bi*: This man is like him" (EDPT: 586). *Kibe ~ kebi*: "Gibi. krş. kibe, kibi, kibik, kibin" (KTS: 135, 147).

KB'de *kep > kip*: "Kalıp, vücut, forma" (KB dizin: 1173) anlamındadır. Eserde *kep* olarak karşımıza çıkan kelime 3 defa yalın hâlde (*kep*), 1 kez iyelik eki ile (*kepi*) ve bir kez de ayrılma hâli ile (*keptin*) kullanılmıştır. Kelime "kalıp, vücut, forma" (KB-dizin: 1173) anlamlarını taşımaktadır.

"Süzük can kepi bu kara yir tuğı
Kara yir kep ötrür ay kılkı ağı"

"Bu duru canın kalıbı olan vücut bu kara toprak tıkadır; ey gönlünde hazineler taşıyan kişi, kara toprak bunlarla dolar" (KB: 5422).

"Süzük cân-turur ol bu keptin çıkıp
Yana yandı kelmez yeriñe ağıp"

"Temiz canın bu kalıbından çıkararak, bir daha yerine dönmek üzere uçmuş olmasına delalet eder" (KB: 6065).

Bazı sözcükler gerekli olmadığı halde bir *ü/-n* eki almıştır. "Türkçe 'ışka bakın' sözü 'işine bak, işin sonuna bak' anlamındadır, 'kurun, kurulan' demektir. 'Suwka kirin' cümlesi de bu kabildir, 'suya gir' demektir. Başka bir yolda *ü* bölümünün birleşmesi ve *ü*'dan çevrilmiş olmasıdır. 'Bitik bitildi' denildiği gibi 'bitik bitindi' de denir, ikisi de bir anlamdadır, 'kitap yazıldı' demektir. *ü*, burada meçhul fiilin belgesi olmuştur. Diğer bir yol da, *ü* gelmeden evvelki hali ne ise o manayı veren şekildir: 'Tenğrige tapın', 'Tenğrige sığındım' gibi ki, 'Allaha taptı', 'Tanrıya sığındım' demektir. Bu manalar, harfi illetli ve gunneli kelimelerden başka mücerret ve ziyadeli kelimelerde dahi böyledir" (DLT II: 160). *Akru*: "Yavaş" (DLT I: 114; EDPT: 89, bkz. 91) ~ *akrun* (DLT III: 361; EDPT: 91). *Andan ~ anda*: "Ondan sonra" anlamına bir kelime. Oğuzca. Öbür Türkler bu kelimeyi 'anda' diye *اندا* söyler, 'orada' anlamındadır" (DLT I: 109, 130; EDPT: 177). *Önği*: "Başka. *ü* harfi *ü*'dan çevrilmiştir, aslı 'önğindir.'" (DLT I: 135; EDPT: 170). *Yala ~ yalan* (DLT III: 25; EDPT: 918).

Bazı isim ve fiiller birden fazla yoldan gelmiş olabilir. Bunun çok örnekleri vardır:

Aralamak: "Ol ikki kişi otra araladı: O, iki kişiyi araladı, barıştırdı. İki kişi veya iki şey arasından geçmek de böyledir; 'barış' için bazı kere 'arladı' denir ise de bu, halk söyleyişidir; evvelkisi daha uygundur." (DLT I: 308). *Karıkmak*: "Er közi karıktı: Adamın gözü kamaştı. Adamın kardan gözü kamaştı. Bu kelime 'kar' sözünden alınmıştır, fiili 'karıktı'dır, nâkıştır. 'Göz bebeği' manasına olan 'karak' kelimesinden gelirse fiil, sahih olur." (DLT II: 115). *Kutulmak*: "Uragut kutuldu: Kadın doğurdu, kurtuldu. Kadın doğum sıkıntısından kurtuldu. Bu kelime için iki görünüş vardır; birincisi: Kendisinden bir harfin atılmış olmasıdır; 'kurtuldu' kelimesi bunun aslı olabilir, 'sıkıntidan kurtuldu' demektir. İkincisi: 'kut buldu' sözünden alınmış gibi görünür; bu da 'baht buldu' demektir." (DLT II: 121). *Ogurlamak*: "Er ışın ogurladı: Adam işini vaktinde yaptı. Bundan alınarak 'er tawar ogurladı' denir ki 'adam mal çaldı' demektir; çünkü hırsız, vaktini ve fırsatını gözetir. Bu sözde başka bir yöneltke (tevcih) dahi vardır ki 'ogri' kelimesi 'hırsız' anlamına konulmuş bir isimdir; o fiil, bu isimden yapılmıştır; yeğnilik olmak için sonundaki *ü* harfi atılmıştır. Bu yöneltke benim hoşuma gider; ikisi de güzeldir." (DLT I: 300). *Teritmek*: "Er teritti: Adam terledi. Bu söz 'deri' anlamına olan 'teri'den gelmiştir. Bu hâle göre anlam 'teri ötti' demek olur ki, 'ter deriden geçti, çıktı' anlamındadır, hemze atılarak iki kelimededen bir fiil yapılmıştır yahut 'ter atti' sözünden alınmıştır, 'beden teri dışarıya atti' demektir. Hemze atılarak iki kelimededen bir fiil yapılmıştır." (DLT II: 303). *Yenigü*: "Bu uragut ol yenigü: Bu kadın doğurmak üzeredir" (DLT III: 36). *Yin*: "İnsan bedeni" (DLT III: 145). *Yenimek*: "Uragut yenidi. Kadın doğurdu. Bu sözün türevinde (iştikakında) iki yol vardır. Birincisi: 'yeniğ neng' sözünden alınmış olmasıdır, 'yeğni nesne' demektir. Kadın, çocukladığı zaman yeğnilmiştir, onun için 'yenidi' denir. *ü* harfi esre yapılmıştır. Hâlbuki kurala göre burada *ü*'un ötre olması lâzımdı. İkincisi 'yin' sözünden alınmış olmasıdır. 'yin' beden demektir. Kadın kendi vücudundan bir vücut çıkarmıştır. Bu yolun ikisi de güzeldir" (DLT III: 92).

Bazı sözler olumlu anlamda iken zamanla olumsuz anlama kaymıştır: “*Ol anı kargadı arkadı*: O, ona lânet etti, kötülüğünü saydı, döktü. Bu, çift olarak söylenir, yalnız söylenmez. ‘*Arkadı*’ sözü ‘*alkış*’ sözünden alınmıştır. ‘*Arkadı*’ kelimesi her ne kadar aslında hayır ve iyilik demek ise de ‘*kargadı*’ sözüyle birlikte çok kullanıldığı için şer anlamına dahi gelir olmuştur; buradaki *r*-harfi *ʃ*-’dan çevrilmiştir.” (DLT I: 284).

Bazı sözler de aynı anda hem olumlu hem de olumsuzdur: “Oğuzlar, bir kimseye söz söyletmek istemedikleri zaman ‘*tinma*’ derler. Bu, ‘*susma*’ demektir; öbür Türkler ‘*tn*’ derler, ‘*sus*’ anlamınadır. Bunlar, ‘*tinma*’ dedikleri zaman ‘*susma*’ anlamı anlaşılır; Oğuzlar burada yanılmışlardır” (DLT II: 28).

Bu çerçevede; *kibi ~ gibi* edatının, *kip* ismi ile *-i* iyelik ekinin birleşmesinden meydana geldiği kabul edilir. Tarihi metinlerde ve bugünkü lehçe ve ağızlarda geçen *kibi*, *kibin*, *gibi*, *gibin*, *kimi*, *kimin*, *bigi*, *bigin* vb. örnekler, edatın çok şekilli yapısını göstermektedir. Karahanlı ve Harezmi sahasında seyrek görülen bu edat, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde işlektir; Özbek Türkçesinde de kullanılır. *Kibi ~ gibi* edatının *-l -k*, *kibik* ile genişlemiş şekilleri de olmakla beraber, *-n*’li şekilleri daha yaygındır. Bazı örneklerde *bigi* ve *bigin* edatlarının kullanıldığı görülmektedir (Karahan, 2012: 230). Bu durumda ‘*tegin ~ tekin*’ sözü ‘*teğ*’den gelmesi yanında, *kibik* ve *kibin* sözcükleri de kolaylıkla *b- t* değişimi ile ‘*tigin ~ tegin*’ şekline dönüşebilmektedir (Dinar, 2015: 103-118).

Vücut, ruhun kalıbı olduğuna göre ruh, beden şeklinde tasavvur edilmiştir. Fakat ‘*eş ruh*’ için beden tasavvur edilmediğinden bedene ve ruha benzer değildir. *Menğiz*: “Beniz. İnsanın rengi” (DLT III: 363). *Beñiz*: “The complexion” (EDPT: 352; EDAL: 913), *Beñze-*: “Bir *nenğ birge menzedi*: Bir şey bir şeye benzedi: One thing resembled another” (DLT III: 403; EDPT: 352), *Beñzet-*: “*Ol bir nenğni birge menğzetti*: “O, bir şeyi bir şeye benzetti: He compared one thing to another” (DLT II: 358; EDPT: 352). Benzetme unsurları hususu alan mütehasşısınca incelenmiştir (Altun, 2012: 165-192). Bununla beraber Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı mufassal çalışmasında herhangi bir kaynak vermemekle beraber ‘*tekin*’ sözcüğünün, eski Türkçede ‘*güzel yüzlü, yahşi suretli*’ anlamına geldiğini belirtmiştir (Ögel, 1998: 243).

Boş Sözcüğü ve Tekin

Boş: “*Boş yulkr*: Başıboş salınmış hayvan sürüsü. Bu sözden alınarak ‘*Ol işler boş*’ denir ki; ‘O kadın boştur.’ O kadını boşadı, bıraktı, unuttu’ demektir. *Ol kul boş kıldı*: O, kölesini azat etti.” Ergin (hür) kimse için de ‘*boş*’ denir. Nitekim şu savda da gelmiştir: ‘*Boş nenğge idhi bolmas*: Boş bırakılan malın sahibi olmaz. Bu sav, kendi malını korumakla emrolunan kimse için söylenir” (DLT I: 330). Boş: “Boş, serbest” (EUTS: 32; Gabain, 2007: 269). Boş: “Başı boş, sahipsiz” (KE-II: 133). Boş/?bo:ş (EDPT: 376). boşu:- (?boşo:-) (EDPT: 377). boşuğ (?boşoğ) (EDPT: 379). boşut- (?boşot-) (EDPT: 378). Boşgun: “Boş kalmak, boş olmak, işten yorulmak” (DLT II: 238). boşğun-: hapax legomenon verilerdir (EDPT: 379). boşu:ğu: “*At boşuğu boldi*: Atın salıverilme zamanı geldi” (DLT I: 446). ‘It became time to release the horse (etc.) from its rope’ boşu:ğu: hapax legomenon verilerdir (EDPT: 380). Boş: “Hali, boş, serbest, tutulmamış”, Boşo-: “Boşalmak, serbest kalmak”, Boşon-: “Boş kalmak, kurtulmak”, Boşot-: “Boşaltmak, serbest bırakmak” (KS-I: 133). Boş sözcüğünün Altay grubu dillerdeki görünümü şu şekildedir:

“bojle empty, meagre: *Tung*. *bol-; Turk. *bol; Kor. *pi-. *PTung*. *bol- 1 clear 2 meagre: Neg. boltu-boltu 1; Man. bolGo 1, 2; SMan. boləhən, boləhun ‘clean, pure’ *PTurk*. “*bol free, empty: *OTurk*. boş (OUygh.); Karakh. boş (MK, KB); Tur. boş; Gag. boş; Az. boş; Turkm. boş; Sal. boş; Khal. boş; MTurk. boş (Sangl.); Uzb. boş; Uygh. boş; Krm. boş, bos; Tat. boş; Bashk. boş; Kirgh. boş; Kaz. bos; KBalk. boş; KKalp. bos; Kum. boş; Nogh. bos; SUygh. bos, pos; Khak. pos; Shr. pos; Oyr. boş; Tv. boş; Tof. boş; Chuv. požь; Yak. bosxo (*boş-ka); Dolg. bosko ‘a little.’ Haşiyeye: The Chuv. form has a regular reflex, presupposing a final vowel. Turk. *boła-n- > boşan- > Mong. busani- ‘become empty, poor’ (KW 63); *bol-u-g ‘permission’ > Mong. boşu” (EDAL: 368).

Boş: “Boş kişi: Hür adam. *Boş uragut*: Boşanmış kadın. *Boş eliğ*: Boş el, işten veya bir şeyden kurtulmuş, boş kalmış olan el. *Boş et*: sölpük, pörsük et. Gevşek toprak için de böyle denir. *Boş at*: Salıverilmiş at. *Boş ew*: Boş ev. Boşaltılan bir kap veya bir iş yapılarak bırakılan aygıt için dahi böyle denir.” (DLT III: 124). *Boş*: “I. Boş, II. Kocasından ayrılan kadın. *Boşa-*: Boşamak, *boşad-*: Serbest bırakmak, başışlamak, *Boşan-*: Boşanmak, eşinden ayrılmak, *boşandur-*: Serbest bırakmak, *boşat-*: Serbest bırakmak” (KTS: 34-35).

Kabın: "Farsça 'Dowry' (EDPT: 585). *Kebin*: "Farsça. Kadına verilen mehir, nikâh parası, *kebin kıy*:- nikâh kıymak" (KTS: 135). *Kebinle-*: "Farsça. Nikâhlamak, nikâh kıymak, mehir vermek" (KTS: 135). Ancak burada müelliflerin zannettiği gibi, 'dowry' anlamında 'kabın ~ kebin' sözcüğü Farsça değil, Göktürk yazıtlarında da geçen Türkçe 'çeyiz, mehir/ bride price' 'kalınğ' (DLT III: 371; EDPT: 622) sözünden gelmiş olmalıdır. Bu sözcüğün Türkçeden komşu dillere geçmiş olmasından şüphemiz yoktur. *Boşanmağ ~ boşunmağ*: "Serbest, hür olmak, başına buyruk olmak" (EUTS: 32). *Boşandı*: "Koy boşandı: Koyun boşandı, bağı çözüldü. Tügün boşandı: Düğüm çözüldü, boşandı. Uragut boşandı: Kadın boşandı. Bu kelime Argu dilindedir, fasih değildir" (DLT II: 142).

Neticede itibarıyla 'kalınğ/ dowry, bride price' bir erkekle bir kadını bağlayıp 'eş' ettiği gibi, ana karnında göbek bağı iki 'ruh'u birbirine bağlamış ancak 'eş ruh'un bedeni tecelli etmemesi ve bu bağın doğum olayı ile kopması ile 'eş ruh' boşta kalmış ve 'tekin' olmuştur.

Tekin Sözcüğü

Tekin: "Boş, içinde kimse bulunmayan, uğurlu < tek 'yalnız' + (i)n. An.Ağl.: *tekin*: "Dolu ve önemli yer, boş ve önemsiz yer, uyanık, tetikte, işten çıkarılmış kimse, tekine 'boşuna, boş yere, nedensiz" (KBS-II: 876). Bu sözcüğün hem dolu ve önemli, hem de boş ve önemsiz gibi iki zıt manada olması onun tabu bir sözcük olduğunu ortaya koyuyor. Demek ki düz mantığın tersi ve maddeye mana cihetiyle hoşça nazar edildiğinde dolu, boştur; boş ise doludur; var ise yoktur; yok ise vardır; mesele bu sırta ermektir.

Tegin: "Boşuna, boşu boşuna; *teginneş tegin*: nedensiz, boşuna; *tegin bar-* boş yere gitmek; *tegin de berzeş albazım*: bedava da versen almam. *Tegin cerden ört çıkpas* (atasözü: ateş olmayan yerden duman çıkmaz. Yalnız, tek" (ATS: 172). Tegin: "Parasız, boş, karşılıksız" (KATS: 269). Tegin: "Bedava, boşuna, nafile" (KBLS: 50). Tekin: "Beyhude, abes, boş. *Bu avrat tekün avrat değildir*" (TS-V: 3788).

Tegin: "Değın, kadar, krş. dağın, değın, deginç, deginçe deyin, tegine, tigin" (KTS: 268). 'Gibi, kadar' anlamındaki 'tegi(n), degi(n), degi(n)', birçok araştırmacıya göre *teg-* fiilinden *-i* zarf-fiil ekiyle yapılmıştır. Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde *tegi* (kadar) şeklinde kullanılan bu edatın Karahanlı Türkçesinden itibaren *-n* ile genişlemiş *tegin*, *degin*, *değin* şekillerine de rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının Doğu Grubu'nda *teki* yanında *tekin* şekli de kullanılır. Karahanlı Türkçesinden alınmış aşağıdaki örnekler, *-n*'li ve *-n*'siz şekillerin aynı dönemde ve aynı işlevle kullanıldığını göstermektedir (Karahan, 2012: 231).

"Ayur ay kadaşım nelük emgedin
Yana ok maña sen tekin kelmedin"

"Sonra dedi ki: Ey kardeşim, niye zahmet ettin; Bu defa da sen bana herhalde boşuna gelmedin" (KB: 3960).

Salih Demirbilek, "Tegi Edatı ve Türevleri" adlı çalışmasında 'tegi' edatı ve 'tegi'den türeme (türevleri) kabul edilen: *tegin*, *teginçe* ve *tegirü* üzerinde durmuştur (Demirbilek, 2008: 94-101). Netice itibarıyla 'tekin' sözcüğünün yalnız, boş, başıboş, serbest anlamındaki *teg ~ tek* (*plasenta ~ eş*)den geldiği anlaşılıyor. Bunun zıt anlamlısı olan 'teğme' sözcüğünün ise 'teg' sözcüğüne olumsuzluk eki olan '-me' eklenmesi ile oluştuğu, eş anlamlısının '-siz' olumsuzluk eki ile 'tekinsiz/ eş değil, tek değil' olduğu tahakkuk ediyor. Bu bakımdan *teg > tekin* kendisine ait, *teğme ~ tekinsiz* ise başkalarına ait demektir. Bu noktada, *yek*: "şeytan/ demon, devil" (DLT III: 160; EDPT: 910; EDAL: 884), demek olduğuna göre; "bilmiş *yek bilmedhük kişiden yâğ*: Tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir" (DLT III: 160) sözü gerçekten manidardır.

Tekin'in Özellikleri

I. Tekin Sakindir

'Tek' sözcüğü; birbirini tamamlayan veya aynı türden olan nesnelere her biri olarak tanımlanmaktadır. Bu sözcüğün aynı zamanda 'strange, idle, vagabond, punk; garip, avare, başıboş ve serseri' gibi anlamlarının bulunması konumuz bakımından ilgi çekicidir.

Tek: "Uslu, terbiyeli, rahat, sakin, suskun" (KBS-II: 874). Tek: "Silent, silently" (EDPT: 475). Tek: "Boş, sakin, sessiz. Tek oltur-: Konuşmadan, hiçbir şey yapmadan oturmak, uslu oturmak, tek tur-: susmak, sakinleşmek" (KE-II: 620, KTS: 268). Tek: "Tek, sadece, bir şey dilemeyerek. *Tek keldim*: Bir şey dilemeyerek geldim, hiçbir arzum yoktur, sadece geliverdim; *Tek tur*: Tek

dur, sus. Oğuzca" (DLT I: 334). *Dek dur-*: "Uslu, sessiz, sakin durmak, susmak" (TS-II: 1063). *Bektur*: "Erkek adlarındandır. Aslı 'bek tur'dur ki 'yerinde dur' demektir" (DLT I: 455). *Şük tur*: "Sus. Be silent" (DLT I: 335; EDPT: 867). *Dekin yir*: "Issız, sakin" (TS-II: 1065).

II. Tekin Eşinin Etrafında Döner, Ona Refakat ve Muvafakat Eder

Tegre: "Etraf, çevre, krş, teğre" (KE-II: 618). Tägrä: "Etrafında, için" (Gabain, 2007: 298). Tägrä: "Um, herum, um willen" (TTI-60, 57, 77). Tägrä: "Etraf, çevre" (KB: 4414, 6541). Tägrä: "Daire, civar" (EUTS: 151). Tegre: "Daire, civar, çevre, değre. *Kudhuğ tegresi*: Kuyunun halkası" (DLT I: 421). *PTürk*. "Tegre surroundings: OTürk. *tegre* (OUygh.); Karakh. *tegre* (MK); MTürk. *tegre* 'side' (Pav. C.); Uzb. *tegra*; Chuv. *tavra*; Yak. *dieri* 'to, towards'; Dolg. *dieri* 'to, towards" (EDAL: 1410).

Täzig: "Dizi, sıra" (Gabain, 2007: 299). Tüzük: "Kaçak" (Gabain, 2007: 299). Tüzkin: "Mülteci" (EUTS: 154; Gabain, 2007: 299). Teyre: "Çevre" (CC: 78). Tegertü. "Dönme, çevrilme" (ATS: 172). Teyre: "Çevre, etraf, tiğre" (KTS: 273).

Tägşür: "Değişmek" (Gabain, 2007: 298). Tägziñ: "Dalga, girdap, kitap tomarı, fasıl" (Gabain, 2007: 298). Tägziñ-, tüzgiñ-, tükziñ-: "Dönmek, yuvarlanmak" (Gabain, 2007: 298). Tägziñ-, tükziñ-: "Sich drehen, herumwandern" (TTI-105, IIB-79). Tegziñ-: "Dönmek, devresini dolaşmak, yuvarlanmak" (AY: 113). Tegziñ-: "Dönmek, tavaf etmek. *Çıgır tezgindi*: Çıkrık döndü. *Ol yeriğ tezgindi*: O yeri tavaf etti" (DLT II: 241). Tezgin-: "Dönmek, çevrilmek, krş. Tezgün" (KTS: 273). Tezken: "Bir şeyin etrafını dolaşmak, dönmek, krş. dizgin, tezgin, tizgün-" (KTS: 273).

Tägärä: "Dair, hakkında" (EUTS: 151). Tegirtme: "Yuvarlamak" (KE-II: 617). Tegeret-: "(Tekerlek için) dönmek" (ATS: 172). Tegerik: "Daire, çember, yuvarlak" (ATS: 172). Teker: "Tekerlek; tekerler biçiminde olan şey. < *tegir(mi) 'değirmi, yuvarlak, çevre.' > *tekre > teker (/re/ > /er/) göçüşme ile" ET.: tēgīr- 'çevrilmek, döndürülmek.' Tēgre: 'daire, çevre, civar.' Tēgrikle-: 'Dört yanını çevrelemek, kuşatmak.'" (KBS-II: 875).

Tegirme: "Tegirme neng: Çörek, değirmen taşı, para gibi yuvarlak olan her nesne" (DLT I: 490; EDPT: 486; EUTS: 151; KTS: 268). Tägirmi: "Umgebend, ringsun" (TTV A-23). Değirmi: "Yuvarlak. ET. tēgīrmi ~ OT. tēgirmē < *tēg-ir-mi" (KBS-I: 272). Tegirmi: "Yuvarlak" (KE-II: 617). Teyirmi: "Yuvarlak, değirmi, krş. Değirmi, tegirmi, tegirme, tīgirmi" (KTS: 273). Tēgirmi: "Umgebend, ringsun" (TTV A-23). Tägirmän: "Değirmen" (Gabain, 2007: 298; EUTS: 151; KTS: 268; KE-II: 617). Değirmen: "Değirmen = ET., OT. tēgirmēn < tek- 'dönmek'+-ir 'çevirmek, döndürmek'+men" (KBS-I: 272). Teyirmen: "Değirmen" (KTS: 273). Clauson, *teğirme:n* sözcüğün kökünü *değir-* olarak almış, sözcüğün anlamlarını ve *'değirmen'*in diğer Türk lehçelerindeki biçimlerini aktarmıştır (EDPT: 486). Bu konuda Necati Demir kapsamlı bir çalışma yapmıştır (Demir, 2002: 209-213). Sözcüğün Altay dillerindeki görünümü şu şekildedir:

PTürk. "deg- / *dög- / *dog- round: OTürk. *teğirmi* (OUygh.); Karakh. *teğirme* (MK); Tur. *değirmi* 'circle'; Az. *dajirmi*; Turkm. *tegelek, toGalaq*; MTürk. *tekirme, tekirmi* (Pav. C.); Uzb. *tıgarak*; Uygh. *duqlak*; Krm. *toğerek*; Tat. *tuğerek*; Bashk. *tuğarak*; Kirgh. *teğerek*; KBalk. *toğerek*; KKalp. *doğelek*; Nogh. *toğerek*; SUygh. *doGır*; Khak. *toğıxax*, Shr. *toğalax*, Oyr. *toğolog*; Tv. *toğerek*; Tof. *törej*; Chuv. *toğəwər* 'mirror'; Yak. *tuorem* (poet.) 'round', *tier-* 'to turn round'; Dolg. *tier-* 'to turn round'. One of several expressive common Turkic roots meaning 'round' and displaying phonetic irregularities. Some modern Turkic forms (not listed above) are probably borrowed from Mongolian: cf., in particular, Yak. *toğūr, toğuruk*, Dolg. *toğuruk* (> Evk. *tuğuruk*). Cf. also Лексика 400 (with forms reflecting PT *teker). Bulg. > Hung. *tukor* 'mirror' (EDAL: 1360).

Yöre: "Yöre, çevre, bir şeyin etrafı. Oğuzca" (DLT III: 24; KB: 5993, 6001). Yöre: Clauson okunuşu şüpheli kaydı koymuştur (EDPT: 956). Yöre: "Bir bölgenin belli bir yer ve çevresini kapsayan sınırlı bölümü, havali, mahal" (KBS-II: 1168). Yöre: "Civar, etraf, yöre, krş. yöre" (KTS: 328). Yörgemek: "Sarmak" (DLT III: 307; KE-II: 746; Gabain, 2007: 312; EUTS: 197; KBS-II: 1169). Yüksekkaya, Türkçede *'yöre'* (Yüksekkaya, 2008) ve *'yörgek > yörek'* (Yüksekkaya, 2011: 48-56) sözcüklerini incelemiştir. Yörmek: "Çözmek. *Uragut oğlın beşiktin yördü*: Kadın oğlunu beşikten çözdü: The woman released her son from the wrappings of the cradle" (DLT III: 58, 185; KB: 4373, 6000; EDPT: 955). Biz bu sözcüklerin *'tegre ~ degre ~ tegere > daire'* sözcükleriyle sadece semantik değil morfolojik bakımdan da alâkadar olduğuna düşünüyoruz. "Türklerden bazıları, bazı fiillerde bulunan -harfini -sanarak -ye çevirmişlerdir" (DLT II: 301). *Tegre > yögre < Yörgek* şeklinde gelişme olmuştur. Hatta bunun bir de t-'siz akrabaları vardır. *Eğirmek*: "Kuşatmak, çepeçevre sarmak, döndürmek" (DLT I: 179; EDPT: 113).

'Plasenta ~ eş ruh'un devranı Hint Budizmi inancı olan 'samsara'yı hatırlatıyor. Canlı mahlûklara ezeli ve ebedi eziyet kaynağı olan bütün sebepleri içinde toplamış olan Samsara; "Canlı varlıkların, doğumlarından başlayarak ölümlerine kadar, bütün safhalarını geçirmek mecburiyetinde buldukları hayat yolu ve bunu, ölümden sonra yeniden doğmak ve tekrar ölmek suretiyle, durmadan devam ettiren hayat çarkı" demektir" (ETS: 314). Uygur Türkleri bu deyimini alarak Sansar veya Sangsar haline sokmuşlardı. Samsara Budist inançlarında hayat döngüsü demektir (Ögel, 1998: 489). Bu dönme veya döngü olayı Mevlevilik ve Alevilikteki 'Semah' ayinleri ile Şamanizm'deki 'aynalama' törenlerini hatırlatıyor.

III. Tekin Eşinin Etrafında Dönerken Hışırta Çıkarır

Tiki (-g-?): "Gürültü, şarılı" (Gabain, 2007: 300). Tiki: "Geräusch, Gemurmel: gürültü, hışırta" (TTI-91). DLT'deki bir kayda göre, 'tiki > tegi' ölmüşlerin ruhu ve ölüm ruhu demektir. Orta Asya Türkleri Müslüman olduktan sonra ölümler kültürünü tıpkı eski Şamanizmde olduğu gibi yüzlerce yıl muhafaza etmişlerdir. Kâşgarlı ölümler kültürü ile ilgili olan tiki ~ tegi kelimesini açıklarken şöyle diyor:

Tiki: "Geceleri işitilen sestir. Türkler öyle inanırlar ki, ruhlar sağ iken yaşadıkları şehirlerde her sene bir gece toplanırlar ve halkı ziyaret ederler. Geceleyin bu sesi kim işitirse ölür. Bu, Türkler arasında yaygındır. Kelimede ʿharfi esredir. Fakat bence üstün olması daha iyidir. Çünkü kadın evlendikten sonra kendi ailesini ziyaret ettiği zaman 'tegi keldi' denir, 'ziyaretçi geldi' demektir" (DLT III: 230). Clauson, Kâşgarlı'nın bu konuda verdiği bilgileri nakleder: *Tigi*: "A sonud' (dawī) heard at night; the Turks believe that the spirits of the dead assemble once a year at night and go to the places (al-amşār) where their bodies were when they were alive, and visit their relations (ahālīhā), and that anyone who hears that sound at night dies. This is widely known (maşhūr) among the Turks. The word is spelt with a kasra on the on the tā, but in my view it would be more correct (acwad) with a fatha (bi'l-naşb), because when a woman, who has been given in marriage, visits her family one says 'tegi: keldi: She has come visiting (zā'iratan)" (EDPT: 478).

"Tikiledi nenğ: O şey hışırta çıkardı" (DLT III: 326). Olay 'tekin kültürü' bağlamında düşünülmüdüğünde; 'türkün', 'oymakların, hısımların toplandığı yer, ana baba evi' demektir. "Kız türkünüge keldi: Kız babası evine geldi: *The girl came to her parents house*" (DLT I: 442; EDPT: 545). Kükü: "Hala. 'küküy' dahi denir, doğrusu da budur. *Küküyüm keldi*: 'Halam geldi' demektir" (DLT III: 232). "My aunt has come" *küküy*, hapax legomenon verilerdir (EDPT: 714). Evli bir kadının baba evini ziyaretinde, erkek kardeşlerinin çocuklarına göre 'hala' yerine 'tegi' olmasının Türk 'exogami yasası' sebebiyledir.

'Tiki' sözü türevleri hakkında Uygur metinlerinin naşirleri tafsilâtlı bir şerh getirmişlerdir: "Yayız yirdä tiki önti: Zu 'Yirdä tiki önti: The earth and thunder issuing from it with its crashing noise. Tiki: amil tikisiz sözlazün bu darniy. 'er soll diese Dhāranī ruhig und geräuschlos rezitieren. 'leise' tikilig yañquluy ününüz ärür 'laut und hallend (wie das Echo) ist Deine Stimme'.

"Yañquluy körklä ününüz ol
arслан qanı kökrämiş täg
tolp yirtincütä tikilig"

'Deine schöne Stimme hallt wieder, wie des Löwenkönigs Brüllen, in der ganzen Welt ertönend'

"Silkmiş uluy çanñiztın
önmiş ünnün tikisin
yont taytaqi quwraqiñiz
barça äşidür yañqusın"

'Das Geäusch (den Kang) der aus Deiner geschüttelten großen Glocke gekommenen Stimme hören alle Deine Pferdescharen im Gebirge und auch ihr Echo.' Das Wort vertritt also das heute so verbreitete tōš; tawış (auch) tawuş; tabış, -is, tauş, taus, tawuş. Mit. çoyi bildet tiki das. tiki çoyi 'lärm', dazu tikilä- und tikiläs-; letzeres. als 'surren, summen.'" (TTI: 91).

IV. Tekin'in Görme Duyusu Yoktur

Täglük: "Kör" (Gabain, 2007: 298; EUTS: 151) ~ *Tüklüg*: "Blind. *Tüklüg közlüg*: "Kör gözlü. A *bilind man*" (DLT I: 477; EDPT: 480). *Tegildi*: "Anıñ közi tegildi: Onun gözü şaşıştı: *His eye was blinded*" (DLT II: 130; EDPT: 481). *Tägilmäk*: "Körlemek, kör edilmek" (EUTS: 151; AH: LXL). *Tägil*-. "Dokunulmak, körletilmek" (Gabain, 2007: 298). *Tägil*-. "Bleden. *Tägilmış közlär*, 'bir közi tägilti" (TTIII-71). Ancak bu hususu 'tekin' görülemez şeklinde dahi anlamak mümkündür.

V. Tegin'e Ulaşılamaz ve Ona Dokunulamaz

Täg- ~ *täk-* fiili metinleri yayımlayanlarca; “Berühren, gelangen zu, zufallen, zugute kommen” şeklinde tanımlanmıştır (TT-I: 502). *Teg-* (*d-*) “to reach (a place Dat.), to attack (someone), to touch (someone), to concern (someone), to be worth (i.e. to reach a price of, so much): *yağ(t:ka)* tegmiş: “When he attacked the enemy” (EDPT: 476). *Teg-*: “Değmek, varmak, erişmek, hücum etmek” (Tekin, 2010: 172; AH: LXL; KTS: 268; KE-II: 615).

Değ-: “Yaklaşmak değmek, dokunmak, ermek, erişmek varmak, düşmek; olgunlaşmak.’ ET.: *täg* ~ = OT. *teg-*”(KBS-I: 271). *Teg-*: “Değmek, ulaşmak, vasıl dolmak, varmak, erişmek” (AY: 113). *Tey-*: “Değmek, dokunmak. *krş.* *deg-*, *teg-*, *tig-*” (KTS: 273; CC: 140). Türkçede, kuşkusuz ki ‘*erkekler*’ anlamında bir ‘*eren*’ sözü vardır. *Er*: “Erkek, kural dışı olarak ‘*er*’ şeklinde cem’ilenir. Bu, kurala uymaz; çünkü kuralca cemi alâmeti ‘*er*’ler, *er* dir’ (DLT I: 35; EDPT: 192, 232). Fakat bir de ‘*ulaşmış*, *yetişmiş*, *olgunlaşmış*’ anlamında ‘*eren*’ sözcüğü vardır. Birincinin kökü ‘*er*’, ikincinin kökü ise ‘*er-*’ fiilidir. Birinci ‘*eren*’ çoğul olup ‘*erenler*’, cem’in cem’i olduğundan doğru değilse de, ikinci ‘*er-e-n*’ sözü tekil olduğundan, ‘*erenler*’ cemdir ve doğrudur. Türk kültüründe ‘*Eren kültü*’ ‘*er-*’den gelmektedir. ‘*Eren*’, burada ‘*ulaşmış*, *bedeni arzularından sıyrılmış*, *eşine mülâki*’ olmuş demektir. Erenlerin ‘*don değiştirme*’ meselesi eşinin yerine geçebilmesindedir. ‘*Tegül* < *değül*’ sözü ile ‘*ermes* < *ermez*’ sözü arasında doğrudan bir ilgi vardır *bkz.* (AH: 132).

Tegdi: “Ol ewge tegdi: “O, eve vardı, erişti” (DLT II: 19). *Tegin-*: “Ulaşmak” (KE-II: 617). *Tägin-*: “Erişmek, fedayı nefsetmek” (Gabain, 2007: 298). *Tägin-/ täkin-*: “Ehrerbietigst tun; sich bestreben, etwas zu tun, für sich nehen, teilhaftig werden, empfinden” (TTI-160, TTIV A-46). *Ulug dıntarınj ölüm teginmiş*i (UI/9/10-11) “Ulu hocanın vadesinin gelmesi.” *Tegin-*: “Varmak, ulaşmak, yerine getirmek” (AY: 113). *Tegmek*: “Ulaşma, değme, varma, erişmek” (AY: 113).

Tegindi: “Çiğilde, hakana yahut beye birinin gelmesi haber verildiği zaman ‘ol tegindi’ denir ki ‘o, hazır oldu, gelmek için emir aldı’ demektir. Giderse yine böyle denir, Oğuzlar bu söze kızarlar” (DLT II: 143). Clauson, etimolojik sözlüğüne madde başı olarak aldığı ‘tegin-’ sözü hakkında şu bilgiyi veriyor: “teginmek’: was the word chosen to translate the Buddhist technical term *vedanā* ‘sensation, perception (of external objects). Çiğil XI when a king or one in Çiğil is notified of the arrival of someone one says to him *ol tegindi*: That is ‘he has arrived’ (hadara) meaning ‘he is glad to have arrived (taballağa bi’-wusül); similarly when he has gone one says to him *teginde*: The Oğuz dislike (tubğid) this word Kaş. II: 143. *Teginü:r*, *teginme:k*; presumably the Oğuz disliked the self-depreciatory connotation” (EDPT: 484).

Ancak Oğuzların ‘*teginde*’ sözüne kızmalarının sebebi dini değil ahlâki bir meseledir. “Oğuzlar öbür Türklere aykırı olarak ‘*t*’, ‘*ve*’ harfini de yaparlar, Oğuzların âdeti böyledir. Türkler ‘*dah*’ manasına ‘*taki*’, Oğuzlar ‘*daki*’ derler” (DLT II: 195). Buna göre ‘*teginde*’ sözünün Oğuzca karşılığı ‘*değinti*’ (bulaşık)dir. Bunun manası da ‘*nesebi karışık*’ ve ‘*soyu şüpheli*’ demektir ki, Anadolu köylerinde hâlen bilinmektedir (Aydemir, 2014: 21).

Täginmek: “Skr. *Vedanā*, duygu, birbirine bağlı 12 sebepten (Sk. *nidāna*) yedincisi” (Ruben, 2000: 117-118; Gabain, 2007: 298). *Täginmek*: “Duçar olmak, kabullenmek” (EUTS: 151). *Değinmek* (teginmek): “Kavuşmak, nail olmak, vasıl olmak” (TS-II: 1040). Budacılara göre, insan öldükten sonra yaşam unsuru ruh değil, bedeni terk ederek başka bir bedene, yani diğer bir anne rahmindeki cenine girer ve ceninle beraber kalır ve daha sonra cenin gelişir. Doğar, büyür ve ölür. Bu olay yaşam unsurunun da bir anne rahmine girmesiyle sürekli devam eder. Budacılara göre yaşam unsurunun bedeni oluşturma istemesinin nedeni hırs ve arzudur. Hırs ve arzular ise duyular yoluyla elde edilir. Bu yüzden Buda, öğretisini daha da ileri götürerek hırs ve arzuyu doğuran şeyin nedenini araştırmış ve bunun nedeni olarak hisleri, duyguları göstermişti.

“Toydaçi bürtmekdin yaqıldacı täginmäkdin tartıldıçı dyandın: Heißt es: ‘Alle guten nom (erstens) veranlassen den Wunsch, (zweitens) entstehen aus dem” (TTV-B: 66). “Aduq tıltay-larqa tuş qılur ücün täginmäkdin tartıldıçı: Ursachen (günstigsten Bedingungen?) zusammenführt. Was (veertens) den Umstand anbelangt, daß man sie durch das Empfinden herausgezogen sein läßt” (TTV-B: 72). “Tip timäki ärsär täginmäk nomuy öz-gä alınıp köngüldä qılur ücün: So ist es, weil das Empfinden die nom (dharma) in sich aufnimmt(?) und im Sine wirkt(?)”(TTV-B: 73).

Sözcüğün Altay Türkçesindeki görünümü ve EDAL müelliflerinin sözcük hakkındaki açıklamaları ise şu şekildedir:

PTürk. “*değ- to touch, to reach: OTürk. *teg-* (Orkh., O Uygh.); Karakh. *teg-* (MK, KB); Tur. *dej-*; Gag. *di-*; Az. *daj-*; Turkm. *deg-*; Khal. *taj-*; MTürk. *teg-* (Sangl., Abush.); Uzb. *deg-*; Uygh. *tag-*; Krm. *tij-*; Tat. *tij-*; Bashk. *tej-*; Kirgh. *tij-*; Kaz. *tij-*; KBalk. *tij-*; KKalp. *tij-*; Kum. *tij-*; Nogh. *tij-*; Khak. *tig-*; Shr. *teg-*; Oyr. *tij-*; Tv. *deg-*; Tof. *deg-*; Chuv. *tiv-*; Yak. *tj-j-*; Dolg. *tj-j-*” *deš-*, dial. *teš-*, *tejš-*” “to burn’ must be derived from the same root (“to reach fire”). A very complicated issue is the relationship of this root to PT **dēk*, **dēki*- ‘to, up to’ (usually acting as a postposition) (added should be also Yak. *dieki* ‘in the direction of’, Dolg. *diek*, *diegi* ‘side’. The phonology here is quite puzzling: one would be tempted to regard the medial -k- as an archaism (see below on the irregularity of *-g- in Turkic), but the open long *-ē- presents great difficulties (since the verbal root itself most definitely has a short closed *-ē-). A possible solution is to correct the recon struction **dēk(i)* to **dēge-ki* and regard the *-k(i) as an original locative suffix; this seems plausible because another attested form of the postposition is **dēgi-*n (cf. especially reflexes like Tat. dial. *tij*, KKalp. *dejın*, Kaz. *dejın*, Nogh. *dejım*). (EDAL: 1372).

Buda, bütün bu yaşanı meydana getiren şeyin doğmak olduğunu söylüyordu. Canlı varlıklar doğmamış olsalardı, bu azabı, bu acıyı çekmeyeceklerdi. Doğmak, elem ve acı çekmektir. Bir şey doğmadan azap çekerek tekrar ölmez. Öyle ise doğmaya, beden bulmaya neden olan şey nedir? Beden bulmadan, doğmadan anlatılmak istenen şey annenin rahmindeki ilk oluştur. Bu ilk oluşun nedeni ise var olma arzudur. (Ruben, 2000: 113). Budizm’de on iki halkalı illetler zincirinden altıncısı duyu ~ yani (*vedana = teginmek*)’tir. Ayrıca yedinci şuur, ilk altı şuur bir arada tutar, ‘*sıkı tutan*’ (*tutuglug*) adını alır (Tekin, 1963: 101-102). Ya da diğer deyişle altıncı duyu objesinin bağlantısı (sparsha) ve şimdiki hayat, yedinci şuur, duyu tecrübesi (*vedana*) ve şimdiki hayat demektir (Mohapatra, 2003: 173). Budizm’in özüne ve sözüne dair bazı unsurların daha erken zamanlarda Türklere sirayet ettiği bilinmektedir (Ruben, 1943: 115-131; Berbercan, 2009: 93-108). Turfan Uygurlarında, Turfan Ovasının en zengin ve güzel bir yeri olan Toyok Vadisindeki bir mabette genellikle Göktürk harfleri ile yazılmış çoğu Budizm ile ilgili çok sayıda Uygur el yazması ele geçirilmiştir. Kâşgarlı, Uygurlara ve Budizm’e muhalefete dair çok sayıda söz, beyit ve dörtlük naklediyor:

“*Kelñizleyü atkımız
Kendler üze çıktımız
Burkan evin yıktımız
Burkan üzer sı.tımız*”

‘Seller gibi aktık, şehirler üzerine çıktık, put evini yıktık, putlar üzerine pisledik’ (DLT I: 343).

“*Keldi manğa Tat
Aydu emdi yat
Kuşka bolup et
Seni tiler us bõr*”

‘Bana bir Tat geldi; ona: yat kuşlara et ol; kuşlar, kurtlar seni bekler dedim-bana bir Uygur gâvuru geldi, onu öldürdüm, kurda, kuşa yem olsun için parça parça ettim’ (DLT I: 36).

“*Tatiğ közre tikenig tüpre*: Dikenin hakkı kökünden kazılmak, Uygurun hakkı gözüne vurulmaktır’ (DLT II: 280-281).

Eski Uygur Türkçesi dinî metinlerinde günümüzde ‘*metamorfoz*’ denilen canlı varlıkların ‘*değişim, dönüşüm*’ olayı yani ‘*tegin*’ çok geçmektedir (Elmalı, 2012: 1-34).

Bu olayda ‘*tegin-* ~ *tekin-*’ gelmek için haber vermek’ sözünün, Oğuzlarda uğursuzluk kavramı sınırlarının çok ötesinde bir tabu durumuna gönderme vardır. ‘Her şeyin sonu bitimi’ anlamındaki ‘*tekiş*’ (DLT I: 368; EDPT: 487)’de ‘*tegi*’ mefhumunun akrabasıdır. İlkel kişiler korkunç nesnelere ve hastalıkların adı söylenirse, derhal geleceğine inanmışlardır. Bu anlayışta adın, ‘*çağırma*’dan başka bir şey olmadığı, birinin adının söylenmesinin onu çağırma anlamına geldiğine inanılmıştır. Günümüzde kullandığımız ‘*tekin, tekin değil*’ sözlerinin çok eski Türk inançlarıyla ilgili ‘*tegi*’ sözünden başka bir şey olmadığı açıktır.

Tegiş: “Değişme. Bu, birisine, senin bir lokma vermen, onun da sana vermesi gibidir” (DLT I: 368). Tegiş: “Değme, temas, dokunma” (EUTS: 151; Gabain, 2007: 298). Tegiş: “Çatışma” Kül Tigin Yazıtı Kuzey yüzü 5. satırda bir kez kullanılmıştır (Tekin, 2010: 172).

Tegür-: “Ulaşılmak, değıdirmek, erişmek” (AY: 113). Tegür-: “Değıdirmek, dokundurmak, çekirtmek, ulaştırmak” (AH: LXL; KE-I: 618).

Tägzinç: “Welle, Wirbel, wogend, Buchrolle” (TTII B-76, IV B-68). Tägziñç: “Vasıl olma, erişme, yetişme” (EUTS: 151). Teginç: “Yetişmek, ulaşmak, değmek” (AY: 113). Tegniçsiz: “Ulaşılmaz, ulaşılmaması gerekli” (AY: 113).

Teyir-: “Ulaştırmak, yöneltmek, nasip aldirmek” (KTS: 273).

Değil Sözcüğü ve Tekin - Tekinsiz

Tekin sözcüğü Arguca غدا *dhağ* veya غدا *dağ* sözüyle de alâkadar görünmektedir. Örtmece ve tabu olduğunda şüphe olmayan bu sözcük hakkında Kâşgarlı şu bilgiyi veriyor: “غدا *dhağ*, غدا *dağ*: Yok, değil anlamındadır. Arguca. ‘*Ol andağ dağ ol*’ denir ki, ‘o, öyle değil’ demektir. Bu sözü Oğuzlar Argulardan almış, ‘*dhağ ol*’ sözünü bozmuşlar, ‘*tegül*’ demişlerdir. Çünkü Oğuzlar Argulara komşudur, dilleri birbiriyle karışmıştır” (DLT III: 153; EDPT: 463). Tegül: “Değil. Oğuzca. Bu kelime Arguların آل غدا *dhağ ol* sözünden alınmıştır. Oğuzlar, dillerinde ð harfini -ve ğ harfini ي yapmışlar, الف’i de atmışlardır” (DLT I: 393; EDPT: 480).

Kül Tigin Yazıtının güney yüzü 6. satır ve Bilge Kağan Yazıtının kuzey yüzü 5. satırda geçen ‘*tög(ü)*l-’ sözünün ‘*değil*’in ilk görüldüğü yer olması mümkün görülmemektedir. Eski metinlerde şimdiye kadar karşılaşılmayan ‘*tegül*’ sözünün Kâşgarlı’daki izahı açık değildir; biradaki ‘*ol*’ tasrif eki olarak kabul edilirse ‘*غدا dhağ* veya *غدا dağ*’ sözünün doğrudan veya dolayısıyla bir menfi mana ifade etmiş olması gerekir. Türkçede ‘*yok*’ sözü de başlıca bir tabu sözdür. Nitekim şeytan demek olan ‘*yek*’ ve tabu olan ‘*ok/ yay*’ın runik yazıda ‘*𐰽𐰺 ~ yok*’ demek olması sebebiyle Türkler ‘*yok*’ demekten kaçınarak, bunun yerine ‘*hayır, değil*’ sözünü kullanmışlardır.

Değül: “Değil” (TS-II: 1054). Tügöl: “Bütün, tam olarak, tamamıyla” (KS-II: 768). Tügül: “Değil” (KS-II: 769). Tegül: “Değil” (KTS: 268). Devül: “Değil” (KTS: 60).

Kâşgarlı, konuyu çözümlememize yardımcı olabilecek şu bilgileri de veriyor: “Yağma, Toxsi, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak (ð-dh) harfini her zaman (s-y)ye çevirirler ve hiçbir zaman (ð)li söyleyemezler.” (DLT I: 32). “Türklerden bazıları, bazı fiillerde bulunan ðharfini ðsanarak s’ye çevirmişlerdir. Ben Yağma, Toxsi, Oğuz illeriyle Uygurlarda işittim” (DLT II: 301). “Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan ğharfini atarlar.” (DLT I: 33; III: 304). “Oğuzlar bazı isim ve fiillerdeki birkaç harfi birden atarlar.” (DLT III: 291; EDPT: 8). “Türkçede birçok zaman ‘n’ ile ‘l’ fonemleri yer değiştirmekte ve birbirlerinin yerlerini almaktadır. Çünkü ‘n’ ile ‘l’in ikisi bir çıkaktadır.” (DLT III: 92).

Türkçede ‘*değil*’ sözü “İsim cümlesinde yükleme veya başka öğeler olumsuzluk anlamı veren sözcük” (KBS-I: 271) olarak tanımlanır. Değil sözü Türk dilinin birçok lehçesinde kullanılmaktadır. EDAL müelliflerinin tespitine göre, Tunguzca, Moğolca ve Türkçenin bazı şubelerinde ‘*değil*’ sözünün menşei ve görünümü şu şekildedir:

“Tagi complete: *Tung. *dagu-* ~ -b-; *Mong. *değuren*; *Turk. *degül*. “PTung. *dagu- (~ -b-) 1 content 2 to pour: Man. dō-la- 2; SMan. dolə-, dolu- 2 (598); Ul. dawu, dau 1; Ork. daw, dau 1. PMong. *duyure- 1 to be full, complete 2 full: MMong. du’uren (HY 53) 2, du’ur- (SH) 1, dorun (IM), duran (MA) 2; WMong. duguru-, degure-, (L 278: dugur-, degur-) 1, dugureñ, degureñ, deguren 2 (L 279); Kh. dūr- 1; Bur. dūren 2; Kalm. dūr- 1; Ord. dūrge- (caus.); Mog. dur- 1 (Weiers); ZM *dorgon*, (24-11a) 2; Dag. dūre- 1; Dong. duru- 1; Bao. derge- (caus.); S.-Yugh. dūre-, dūr- 1; Mongr. dūri- (SM 57), (MGCD diura-) 1. *PTurk. **degül* is not. Karakh. tegül (MK Oghuz); Tur. degül, dejil; Az. dejil; Turkm. däl; MTurk. degül (Pav.C.); Krm. dugui; Tat. tügil; Bashk. tügil; Kirgh. tügöl; Kaz. tügil; KKalp. tüwe; Kum. tügöl; Nogh. tuwil.” Müellifler ayrıca şu açıklamayı da ilâve etmişlerdir. “All forms reflect a morphological derivative *tagi-gu(r/l) (which explains both labialization in the second syllable and front row in Mong.). The Turkic form deserves special comment: *tuke- ‘be exhausted’ (see under *t’uki), i.e. “being exhausted, having come to an end” = “is not”. The semantic derivation seems quite probable, but PT *degul is phonetically not derivable from *tuke-; it appears rather to be derived from an otherwise unattested PT *degu- < PA *tagi, but with the same semantic shift. There is yet another possibility available: regarding -(ü)l in Turkic as a remnant of the negative particle = PM *ulu ‘not’, i.e. *degul = “not filled, incomplete” (EDAL: 1347).

Kâşgarlı bazı sözcükler için ‘*bu ince bir lügatir*’ (DLT III: 252), bazı sözcüklere de “*çok ince bir söz olarak söylenir, Oğuzlar bunu bilmezler*” (DLT I: 255) kaydı koymuştur. Kâşgarlı’nın; “*bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir*” (DLT I: 432) beyanı ‘Oğuzların dili, *fasih*dir, *melih*dir veya *sahih*dir’ anlamında değil, ‘*kinâyelidir/ örtmecelidir*’ anlamındadır. Oğuzlar öbür Türklere aykırı olarak ð

1, ت ve ت harfini de yaparlar, Oğuzların âdeti böyledir. Öbür Türkler deveye 'tewey', Oğuzlar 'deve' derler. Türkler 'dahi' manasına 'taki', Oğuzlar 'daki' derler" (DLT II: 195; EDPT: 466).

Yukarıda görüldüğü üzere 'clear, meagre' anlamlarında verilen 'boş' sözcüğü 'serbest, hür, çözülmüş, nikâhsız' yani 'tek > tekin' demektir. Bu verilerden hareketle, Arguca غدا dhağ, غدا dağ sözlerinin Altay dillerinde 'complete, content, to pour' anlamlarındaki tagi ~ dagu- sözlerinden geldiği, 'boş olmayan, tam dolu' demek olduğu ve dolayısıyla 'tekinsiz' anlamında tabu ve örtmece bir sözcük olduğu anlaşılıyor. Çünkü eğer bir kimse ya da bir nesne tabu olarak kabul edilirse, o kimseye ya da o nesneye dokunmakla insana zarar gelir. Çünkü tabu olanın içi kutsal bir kuvvetle doludur (Örnek, 1962: 258). Nitekim 'toli' sözcüğünün 'hail' ve 'full' anlamı dışında 'pour' ve 'mirror' gibi anlamlarıyla beraber Budizmle ilgili olarak 'tegre' sözcüğü ile de ilgili olması çok manidardır (EDPT: 491; EDAL: 1435). Cüntüp, aybaşı ve loğusa olanlar bir takım menfi mefhumlarla dolu olduğundan böyleleri 'tekin' değildir; hatta bunların bakışlarıyla dahi bazı şeyler bozulur ki buna 'alıklamak' denirdi (DLT I: 191; EDPT: 138). Adem Aydemir, "About The Words Of Euphemism In Divanü Lûgati't-Türk" adlı çalışmasında eserdeki bazı örtmece sözcükleri değerlendirmiş, ancak 'değil' sözcüğüne yer vermemekle beraber; "verilerin bu çalışmada geçenlerden ibaret olmadığı bu sebeple DLT'nin söz varlığında bu cihetten de incelemelerin yapılması gerektiği açıktır" (Aydemir, 2013: 117) beyanında bulunmuştur. E. Schütz, Kıpçak grubu lehçelerde 'd-' ön ses olaylarını ele aldığı makalesinde 'değil' ve 'değin' sözcüklerine geniş yer ayırmıştır. Müellifin verdiği bilgiye göre; 'değil'in aslı olan 'taqi', esasında taq- 'birbirine tutturmak, eklemek' fiilinin zarf-fiil şekli, aynı zamanda son çekim edatı ve bağlaça dönüşen pek çok zarf ile aynı türde idi (Schütz, 2014: 248). Türkçede 'değil' sözcüğü ve bu sözcüğün kullanım alanlarıyla ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır (Özmen, 1995: 315-368).

Tegme ve Tekinsiz

Tegme: "Her bir adam. *Tegme* kişi öz bolmas, yat yağuk tüz bolmas: Değme kişi kendin gibi olmaz, yat hısımla bir olmaz. Her kişi kendin gibi olmaz, yad kişi, hısımla müsâvî olmaz" (DLT I: 433). *Tegme*: "Değme, her, her bir, türlü türlü" (KE-II: 617-618; TS-II: 1044). *Teyme*: "Her, değme, tigma, teğme, time" (KTS: 273).

Tegme: "Teg-: 'every, any', and the like; the semantic connection with teg- is obscure. A word meaning 'every' (EDPT: 482). *Tikisiz*: "Geräuschlos" (TTI-91). *Tekinsiz*: "Tekin olmayan, uğursuz" < tekin+siz 'olumsuzluk eki' An.Ağl.: tekinsiz, 'cin, peri olduğu inanılan yer" (KBS-II: 876). Dek değil (tek değil): "Tekin değil, boş değil, beyhude değil" (TS-II: 1062).

Ağlak, denilen 'boş ve ıssız' yerler başka mefhumlar tarafından doldurulmuş olduğundan buralar 'tekin' olmayıp 'tutuğluğ yer'dir. Çöllerde, kırlarda 'ünğüjin' denilen, insan öldüren umacı, gulyabaniler vardır (DLT I: 145). Nitekim 1221 yılında Cengiz Han'ı ziyaret etmiş olan Cin'li Taeist filozof Canğ-Cun ve yanındaki Moğol mihmandarlar ıssız dağ aralarından ve sahradan geçerken kötü ruhların tecavüzlerine karşı korunmak için atların başlarına kan sürmüşlerdi (Ligeti, 1998: 116). Clauson 'ünğüjin' sözcüğünü 'oñjin' şeklinde okuyup, okunuşu şüpheli ve Farsça kaydıyla 'a kind of devil' şeklinde anlamlandırmış, Kâşgarlı'nın kaydını ise 'the demon who devours men in the desert' olarak tercüme etmiştir (EDPT: 174). Ağlak: "Ağlak yer. İssiz yer: A place where one has no companions" (DLT I: 119; EUTS: 5; EDPT: 84). *PTurk*. "Ağlak, lonely, uninhabited (place), unemployed, out of work, field" (EDAL: 276).

"Ol yeriğ aqlattı: O yeri boşalttı. Aslı 'ağlak yer'dir, 'boş yer' demektir. Çgeldiği için bu gibi isimlerin sonundan kelimenin son harfi düşmüştür" (DLT II: 365). *Tutuğluğ yer*: "Tekin olmayan, cin çarpan yer: That is a place occupied by evil spirits who injure anyone that goes there" (DLT I: 496; EDPT: 454).

Türkçede 'teg edati' (Dağıstanlıoğlu, 2015: 374-385) ve 'tégme ~ degme' sözcüğünün anlamları ve kullanım alanları (Hünerli, 2014: 215-235) alan mütehassısları tarafından ayrıntılı olarak işlenmiştir. Türkçede '-ma, -me' eki (Karasoy, 2004: 1-14; Karademir, 2009: 1343-1374; Yılmaz, 2012: 1267-1280; Hirik, 2015: 167-185) ve '-sız, -siz' (Üstünova & Horoz, 2001: 119-140; Erten, 2007: 1168-1173) ekleri ve bu eklerin fonksiyonları ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda yapılan değerlendirmeler bağlamında; 'tekin' sözcüğü 'teg ~ tek' kökünden geldiğine göre, bunun olumsuz karşılığı 'teg > tegme'dir.

Sonuç

İncelememiz neticesinde, 'beden, ruh' ve 'eş ruh ~ plasenta' arasındaki irtibatın; eşlik, teklik ve aidiyet bakımından, ev, kadın ve kocası arasındaki irtibat ile aynı kalıptan çıkmış olan iki

nesnenin, birbirleri ve kalıplarıyla olan ilişkiye benzetildiği anlaşılıyor. 'Tekin' sözünün 'boş, irtibatsız, çözülmüş, yalnız, başıboş, nikâhsız' anlamlarındaki 'teg ~ tek' sözünden geldiği, bu sözcüklerin eş ruh/ plasenta açısından -beden ve ruhun etrafında- 'dönmek, değişmek, yüzleşmek, serbest, hür, başsız, hızlı', beden açısından 'boş, beyhude', ruh açısından ise 'akraba, tanıdık, mücavir, muhit, gibi, tıpkısı, kadar' gibi anlamlarının bulunduğu görülüyor. 'Tekin' adını 'teg'den, vasıflarını da 'teg-' filinden almıştır. Sözcükler zaman içinde anlam değişmelerine uğrayabilirler. Anlam genişlemesi, daralması, başka anlama geçiş ve anlam iyileşmesi, sözcüklerde görülen normal durumlardır. Halk etimolojisinin nelere kadir olduğu ve ne marifetler yarattığını nazardan uzat tutmamak gerekiyor.

Türk kültüründe 'Umay' müennes bir ruh olarak tasavvur edilirken, 'tekin' için bir cinsiyet tespit edilemiyor, herhalde eşinin cinsiyetiyle aynıdır. 'Tekin kültü'nün büyük ölçüde Budist Uygurlar vasıtasıyla Hint Budizm'inin öğretilerinden etkilendiği görülüyor. 'Umay kültü', 'Eren kültü' ve 'Animizm' ile bazı benzerlikler göstermesine rağmen onlardan farklılıkları vardır. 'Umay', İran ve Hint mitolojilerindeki emsallerine benzer milli bir ilâhe, Yakut 'ije kul' ile Kırgız-Kazaklarda 'arvak' ise kamlara ve ulu zatlara münhasır iken, 'tekin'in herkese şamil olduğu, ancak bazı durumlarda, başkalarının tasarrufuna girebildiği ve tecessüm ettiği görülüyor. Bu bakımdan yeni bir kült ile karşı karşıya bulunduğumuzu sanıyorum. Günümüzde 'Tekin kültü' unutulmuş olmakla beraber, 'tekin', 'tekin değil' veya 'tekinsiz' sözleri ne manaya geldiği bilinmeden kullanılmaya devam edilmektedir.

Türkçede; 'boş, serbest' anlamındaki 'teg > tek' sözüne karşılık, 'değil' sözünün 'dolu, bağlı, serbest değil' anlamında 'tekinsiz'e örtmece bir sözcük olduğu anlaşılıyor. 'Tegme' sözünün başkalarının beden ve ruhuna ait anlamında olduğu, dolayısıyla 'tegme'nin nüfuz ettiği bir nesnenin 'tekin' için 'tekinsiz' olduğu, 'eş ruh'a yani 'tek > tekin'e dokunmanın veya onun hırsını duymanın 'tekinsiz' olduğuna inanıldığı ortaya çıkıyor. Demek ki, tekinsizlik; 'teg'in değmemesi gereken 'tegme'ye değmesi ile hâsil olan negatif bir değerdir. Demek ki 'tegme' sözcüğü aslında -siz olumsuzluk eki ile 'tekinsiz'dir. Sonuçta 'Teğe 'tekin' olan 'tegme'ye 'tekinsiz', 'tegme'ye 'tekin' ise 'teğe 'tekinsiz'dir.

Anlaşıyor ki, Türk mitolojisinin karanlık sayfaları, Türk dilinin kelime hazinesinde ve Türk halk geleneklerinde saklı bulunmaktadır. Tabu ve örtmece olaylarının sözcüklerin anlam alanlarını (Arslan, 2002-II: 35-56) hatta fonksiyonlarını nasıl altüst ettiği çalışmamızda açıklıkla görülüyor. Sadece konumuz bakımından dahi 'değil, değin, değer, değmez, eren, ermez, eşik, kapı, tekin' gibi sözler alelade sözler olmayıp çok derinliklere işaret ediyor. Neticede itibarıyla; bu çalışmamızla 'tegin ~ tekin' sözü ve 'Tekin kültü' meselesini tamamen izah ettiğimiz iddiasında olmadığımızdan; Türkologların ve hususiyile halkbilimcilerinin bu meselede mesai sarf etmesi gerektiği açıktır.

Kısaltmalar

AH:	Atebetü'l-Hakayık
ATS:	Altayca-Türkçe Sözlük
AY:	Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm).
CC:	Codex Cumanicus
DLT:	Divanü Lügati't-Türk
EDAL:	Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT:	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ETŞ:	Eski Türk Şiiri
EUTS:	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
KATS:	Kazak Türkçesi Sözlüğü
KB:	Kutadgu Bilig
KBLS:	Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü
KBS:	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
KE:	Kıyasü'l-Enbiya
KS:	Kırgız Sözlüğü
KTS:	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
TS:	Tarama Sözlüğü
TT:	Türkische Turfan Texte
TT-İ:	Analytischer Index der Türkischen Turfan-Texte
UI:	Uigurica I

Kaynaklar

- Ağca, F. (2012). Eski Türkçe metinlerde /η/ ~ /g/ değişkenliği üzerine, *Türkbilgi/ Hacettepe Üniversitesinin Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, 69-82.
- Altun, H. O. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde benzetme yapıları, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, 165-192.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. I
- Arslan, H.E. (2002-II). Tabu (taboo) ve kelimelerin anlam alanlarına etkisi, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ: Belleten*, 35-56.
- Ata, A. (1997). *Nâsirü'd-dîn bin burhânü'd-dîn rabgûzî, kısasü'l-enbiya* (I Giriş-Metin-Tıpkıbasım), Dizin II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atmaca, E. & Adzhumerova, R. (2010). Kapı ve eşik kelimeleri üzerine, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sayı: 2, 23-45.
- Avşar, L. (2012). Türk takılarında Umay inancının izleri ve Avrasya kökleri, *İdil Dergisi*, 1(1), 1-24.
- Aydemir, Â. (2013). About the words of euphemism in Divanü lügati't-türk, *International Journal of Language Academy*, 1(1), 107-120.
- Aydemir, Â. (2014). Divanü lügati't-türk'e göre insanlar arasındaki ilişkilerde nezaket, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(3), 14-36.
- Aydın, E. (2006). Eski Türk yazıtlarında benzetme ilgisiyle kurulmuş cümleler üzerine, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 65-72.
- Bang, W. & Gabain, A. V. (1929). *Türkische Turfan-Texte I*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin. 15. 241-268.
- Bang, W. & Gabain, A. V. (1929). *Türkische Turfan-Texte II*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin. 22. 411-430.
- Bang, W. & Gabain, A. V. (1930)., *Türkische Turfan-Texte III*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin. 13. 183-211.
- Bang, W. & Gabain, A. V. (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin. 24. 432-450.
- Bang, W. & Gabain, A. V. (1931). *Türkische Turfan-Texte V*, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin. 14. 323-356.
- Bang, W. & Gabain, A. V. (1931). *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften (SPAW) Philosophisch-Historische Klasse, Berlin. 17. 461-517.
- Berbercan, M. T. (2009). Türk Orta Asyası'nda budizm, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, 93-108.
- Eslî, E. (2012). Eski Türkçe ve Eski Türk kültürü açısından inanç sistemlerine bağlı kült isimleri, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 401-411.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Dağıstanlıoğlu, B. E. (2015). 'Teg' edatı ve Çağataycadaki varyasyonları üzerine, *International Journal of Language Academy*, 3(4), 374-385.
- Demir, N. (2002). 'Değirmen' kelimesi üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 607, 209-213.
- Demirbilek, S. (2008). 'Teg' edatı ve türevleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 94-101.

- Dinar, T. (2015). 'Kibin' ve 'kibik' edatlarının yapıları hakkında bazı tespitler, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, 103-118.
- Dlujnevskaya, G. V. (1996). 'Kudırge Kayası' Eski Türklerdeki Umay tasvirleri sorununa bir bakış, (Çev. Muvaffak Duranlı), *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, 235-240.
- Duranlı, M. (2015). Yakutların inançlarına göre çocuk veren ve lohusayı koruyan tanrıça ve bu tanrıça ile bağlantılı gelenek ve törenler üzerine bir inceleme, *Siberian Studies (SAD)*, 3(7), 13-25.
- Edib Ahmet İbn Mahmud Yükneki. (2006). *Atebetü'l-hakayık*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2011). Orhon Yazıtları: İran dilleri ile ilk temaslar ve benzer birkaç öge üzerine, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (Ed. Ülkü Çelik Şavk), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Cilt I, 321-332. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Elmalı, M. (2012). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde metamorfoz, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl IV, Sayı: 2(1), 1-34.
- Erten, M. (2007). +sız eki olumsuzluk eki midir?, *Turkish Studies*, 2(4), 1168-1173.
- Freud, S. (1955). The 'uncanny' in the standard edition of the complete psychological works of sigmund freud, Vol. 17, trans. and ed. James Strachey et al. London-Hogarth: 217-252.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Geybullayev, G. & Rızayeva, V. (1999). Eski Türklerde Umay Tanrıçası, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, 215-218.
- Gömeç, S. (1989). Umay meselesi, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 318, 277-281.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, E. (2015). Anlam değiştirme aracı olarak olumsuzluk eki -ma, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 44, 167-185.
- Hünerli, B. (2014). Eski Türkçeden eski Oğuz Türkçesine 'tégme~degme' sözcüğünün anlamları ve kullanımları, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 215-235.
- İbraev, Ş. (2005). Kazak mitleri ve mitik efsaneleri hakkında, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 5(2), 353-358.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler*, Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jentsch, E. A. (1995). *On the psychology of the uncanny*, *Angelaki* 2(1), 1-16.
- Karademir, F. (2009). -ma Olumsuzluk biçimbiriminin 'kip'le ilgisi ve olumsuz fiil çekimlerinin adlandırılması sorunu, *Turkish Studies*, 4(3), 1343-1374.
- Karahan, L. (2012). Türkçede bazı ek ve edatlarda '-n' morfemi ile ortaya çıkan varyantlaşma, *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, (Ed. Bülent Gül), 219-236, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Karasoy, Y. (2004). Türkçede -ma (-me) ekinin yeri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, 1-14.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü lûgatit-türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs.
- Kayabaşı, O.A. (2016). Türk mitolojisinin kutsal dişisi: Umay, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 220-228.
- Kemaloğlu, M. (2015). Umay ilâhesi hakkında, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, 97-101.

- Küçük, M. A. (2013). Geleneksel Türk dini'ndeki 'ana/ dişil ruhlar'a mitolojik açıdan bakış, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 105-134.
- Ligeti, L. (1981). *Prolegomena to the codex cumanicus, codex cumanicus*, Budapest.
- Ligeti, L. (1998). *Bilinmeyen-iç Asya*, (çev. S. Karatay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mohapatra, A. R. (2003). Budizm, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, (Çev. Hidayet ISIK), 169-181.
- Müller, F.W.K. (1908). *Uigurica I: 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen "Goldglanz-Sūtra". Ein vorläufiger Bericht*, Berlin: AKPAW.
- Naskali, E. G & Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nemeth, G. (1990). *Kumuk ve Balkar lehçeleri sözlüğü*, (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oraltay, H.- Yüce, N. & Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi sözlüğü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (1998). *Türk mitolojisi*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1991) *Altun Yaruk III. kitap (=5. Bölüm)*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: I.
- Örnek, S. V. (1962). İlkelerde dinsel temel kavramlar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20(3-4), 254-261.
- Özmen, M. (1995). Türkçe'de 'değil' kelimesi ve kullanımları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 315-368.
- Potapov, L. P. (1996). Etnoğrafik verilerin ışığında Eski Türklerin Tanrısı Umay, (Çev. Muvaffak Duranlı), *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, 213-233.
- Ruben, W. (1943). Budizma'nın menşei ve özü, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIV(5), 115-131.
- Ruben, W. (2000). *Eski metinlere göre Budizm*, (Haz. Lütfü Bozkurt). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Schütz, E. (2014). Kıpçak dillerindeki ön ses *d-* üzerine düşünceler, (Çev. Musa Salan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 245-257.
- Starostin, S.A.-Dybo, A.V. & Mudrak, O.A. *Etymological dctionary of the altaic languages*, Leiden-Boston 2005.
- Tarama Sözlüğü. (Muhtelif). Cilt I-VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1963). Burkancı Uygurlarda sekiz türlü şuur üzerine bir deneme, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı: 14, 97-107.
- Tekin, T. (2010). *Orhun yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstünova, K. & Horoz, Ö. (2001). (-siz), (-li) ekinin olumsuzu mu?, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir, Sayı: 1, 119-140.
- Yılmaz, Y. (2012). {-mAk} ve {-mA} eklerinin hâl ekleriyle münasebeti, *Turkish Studies*, 7(2), 1267-1280.
- Yudahin, K.K. (1998). *Kırgız sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Cilt I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hacib. (2006). *Kutadgu bilig*, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Yüksekkaya, G. S. (2008). 'Yöre' kelimesi üzerine, 20-25 *Ekim 2008'de düzenlenen VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Ankara: Türkiye.

Aydemir, A. (2016). Türk Dillerinde 'Tegin ~ Tekin' Sözcüğü Ve Eski Türk İnançlarında 'Tekin Kültü', ss. 32-50

Yüksekkaya, G. S. (2011). 'Yörgek > yörek' kelimesi üzerine, *Altaistics and Turkology*, (A. Rona-Taş Armağanı), Sayı: 4, 48-56.